

Čl. 6 (Právo na život)

(1) Každý má právo na život. Lidský život je hoden ochrany již před narozením.

(2) Nikdo nesmí být zbaven života.

(3) Trest smrti se nepřipouští.

(4) Porušením práv podle tohoto článku není, jestliže byl někdo zbaven života v souvislosti s jednáním, které podle zákona není trestné.

K čl. 6

1. Komentovaný článek garantuje právo na život, a to v jeho, postupem doby ustálené užší podobě, tj. právo na fyzickou a biologickou existenci člověka na Zemi, na lidský život, a to v jeho bazálním, nejvýznamnějším aspektu založeném na důstojnosti lidského života, vycházejícího ze samotné podstaty lidství. Samotná kvalita lidského života (soukromý či rodinný život, sociální otázky), jež však musí vždy dbát požadavku jeho důstojnosti, je pak přenechána jiným základním právům či svobodám. A byť je právo na život považováno za jedno z nejzákladnějších základních práv, v důsledku intenzivního a permanentního společenského a vědeckého vývoje se stává čím dál více také co do svého obsahu a rozsahu jedním z nejvíce komplikovaných a nejméně zřejmých základních práv vůbec. Za nejproblematičtější otázky spojené s právem na život jsou dlouhodobě a ještě intenzivněji v dnešní moderní době považovány otázky nad vymezením počátku a konce, tj. otázky, kdy lidský život začíná a kdy, resp. jak končí. Je zcela nepochybné, že na tyto otázky nemůže právo samotné naléznout odpověď a ani by se o to nemělo izolovaně pokoušet. Právo by zde mělo spíše hrát vedlejší úlohu, neboť řešení těchto otázek zřetelně přesahuje jeho hranice. Dotýkají se totiž samotných základů hodnotového řádu společnosti, jež byl po staletí spoluutvářen a ovlivňován nejen právem, ale šířeji náboženskými, filosofickými, mravními či kulturními zdroji a tradicemi absorbující v sobě i významné dějinné události a procesy. Při jejich řešení se ovšem koncept práva na život paradoxně dostává opětovně na samotný počátek svého zrodu, neboť jejich podstatu tvoří způsob, jakým společnost na lidský život nazírá, jakou hodnotu pro ni lidský život představuje, jak jej vnímá a nakládá s ním. Jinými slovy, klíčovým pro zrod, vývoj i charakter konceptu práva na život byl a do dnešní doby i je způsob nazírání společnosti na lidský život, neboť každý život jednotlivce má (či měl by) být společností vnímán jako sám o sobě hodnotný a ochrany hodný. Jeho hodnota by v žádném případě neměla být trivializována a drasticky redukována pouze na číslo či statistický údaj o počtu zemřelých osob v důsledku určité události, jak dnes a denně činí zpravodajské titulky.

2. Za tímto účelem je nezbytné se nejprve velmi krátce pozastavit u některých z oněch nábožensko-filosofických a etických zdrojů a jejich způsobu vnímání lidského života a jeho hodnoty, které stály u zrodu konceptu práva na život. Ačkoliv jedním z velkých témat antické filosofie byly ontologické úvahy o smyslu lidského bytí, jež se staly základem metafyziky (zejména v Aristotelově díle), zásadním pro vývoj konceptu práva na život byl vliv náboženství. Obecně je možné konstatovat, že každé z významných náboženství vesměs vyjadřuje nespokojenost nad soudobým stavem světa a pozemského života, a proto cestou nalézání smyslu života, vyzdvihující hodnotu a důstojnost člověka jako Božího stvoření a lásku a respekt k bližním, usiluje o změnu tohoto neutěšeného stavu. Nejvíce hmatatelným je pak zejména vliv židovsko-křesťanské tradice a v ní pevně ukotvené myšlenky o posvátnosti (*sanctity*) lidského života, kde lidský život je považován za dílo Boží, a proto musí být

uchovávan a chráněn (podobné myšlenky lze nalézt i v islámském náboženství, buddhismu či hinduismu). Myšlenka o posvátnosti lidského života jako výsledku Boží vůle byla explicitně vyjádřena již v první knize Mojžíšově – Genesis (verš 9:6 „*Kdo prolíje krev člověka, toho krev bude člověkem prolita, neboť k obrazu Božím učinil Bůh člověka*“), jež (i přes svá nechvalně známá zjednodušení z úst zastánců trestu smrti v podobě výrazu „život za život“ či „oko za oko“) se stala základem pro vnímání hodnoty lidského života a důvodem jeho ochrany, neboť každé násilné odejmutí lidského života (cizího i vlastního) představuje současně i zásah či lépe vzepření se vůli Boží. Každý jednotlivec je tak zavázán chránit život svůj i životy svých bližních. Nejprizmatičněji je pak tato teze vyjádřena v Desateru Božích přikázání (židovská náboženská nauka hovoří i o jemu předcházejících Sedmi přikázáních Noahových), vyjmenovaných jak v druhé (Exodus), tak i v páté knize Mojžíšově (*Deuteronomium*), kde páté přikázání přikazuje: „*Nezabiješ*.“ Na okraj je vhodné zmínit, že je vykládáno poněkud odlišně v židovské tradici a pozdější protestantské nauce, spíše ve smyslu „nezavraždíš“ (*shalt not murder*), zatímco římsko-katolická nauka užívá stále ono tradiční „nezabiješ“ (*shalt not kill*), což se v současnosti projevuje zejména v diskuzích o morálnosti a oprávněnosti ukládání trestu smrti (viz komentář k odstavci 3). Páté přikázání tak lze považovat za jeden z inspiračních zdrojů konceptu práva na život, a to v jeho obranné funkci, byť zde spíše v podobě morálního (duchovního) příkazu.

3. V židovsko-křesťanské tradici lze ovšem nalézt i zárodek ochranné funkce práva na život, a to v podobě pozitivní (morální) povinnosti jednotlivců a společnosti lidský život uchovávat a chránit, kdy např. v třetí knize Mojžíšově (Leviticus – verš 19:16) se praví: „*Nebudeš se chovat ve svém lidu jako utrhač, nebudeš ukládat svému bližnímu o život*.“ V židovské Tóře, která mimo jiné vymezuje celkem 613 přikázání (*micvot*), jež představují jeden ze základních pilířů judaismu, je zase předvídána možnost porušení téměř všech uvedených přikázání za situace, že je lidský život v ohrožení. Tento princip židovského práva, tzv. *Pikuach nefesh* („záchrana duše“) je zjednodušeně vykládán tak, že *micvot* jsou zde proto, aby podle nich člověk žil, nikoliv umíral, a proto v případě ohrožení lidského života je dokonce možné porušit i *Šabat*. Výjimku tvoří přikázání zakazující hanobení Boha (rouhání, popírání jeho existence), smilstvo (incest, sodomie, sexuální vztah mezi příbuznými) a vraždu, jež jsou za žádných okolností neporušitelná. Právě posledně uvedené přikázání bývá velmi často předmětem výkladu rabínů a teoretiků židovského práva (*halakha*), kdy například (zejména pod vlivem politické situace na Blízkém východě a postavení Izraele zde) užití síly a zabití agresora (*rodef*) za účelem záchrany života vlastního či ostatních, není považováno za vraždu a tedy za porušení přikázání. Tak je židovským právem obhajována nejen obecně akceptovatelná nutná (sebe)obrana, ale rovněž některé z hlediska mezinárodního práva problematické praktiky izraelských ozbrojených složek i proti potenciálnímu agresorovi (např. tzv. *targeted killings* – k tomu srov. rozhodnutí Nejvyššího soudu Izraele ve věci Výbor veřejnosti proti mučení proti vládě státu Izrael (*The Public Committee against Torture in Israel v. The Government of Israel*). Za *rodefa* bývá označován i plod (*fetus*) v lůně matky, pokud ohrožuje její život, a proto se pouze v těchto případech z hlediska židovského práva interrupce stává přípustnou.

4. Bylo by však nesprávné tvrdit, že nejen v židovsko-křesťanské tradici zakotvená myšlenka posvátnosti lidského života je přímým předchůdcem konceptu práva na život (nikoliv bezvýznamnou výjimku tvoří vliv islámského náboženství a islámského práva Šaría a na znění Deklarace lidských práv v islámu z roku 1990, kde čl. 2, garantující právo na život mimo jiné stanoví, že „*život je Božím darem*“). I z výše zestručněného nástinu některých tezí je totiž patrná distinkce mezi přirozeným právem na život, jež je jednotlivcům inherentní díky jejich lidské existenci a jež je základní podmínkou jejich autonomie a seberealizace, a

myšlenkou posvátnosti lidského života, kde lidský život sice nabývá vlastní hodnoty, kterou je třeba chránit a respektovat, ovšem zejména proto, že je výrazem Boží vůle (Božím darem), nikoliv přirozeným právem jednotlivce, s nímž může do jisté míry autonomně nakládat. Nicméně, obdobně jako koncept lidských práv obecně, i samotný koncept práva na život nalezl v židovsko-křesťanské tradici celou řadu inspiračních zdrojů, což koneckonců potvrzuje i současný společenský diskurz nad některými problematickými aspekty práva na život (např. interrupce, trest smrti, euthanasie) a argumenty v něm používané [(viz např. encykliky Pavla VI. *Humanae vitae* (1968) či *Evangelium vitae* Jana Pavla II. (1995) nebo instrukce Benedikta XVI. *Donum vitae* (1987)].

5. Na tezi o posvátnosti lidského života, avšak v sekularizované podobě, nepřímo navázaly filosofické proudy osvícenství a novověku. V éře humanismu je lidská důstojnost spatřována v samotné schopnosti člověka myslet a jeho schopnosti autonomně rozhodovat o své seberealizaci. A tak rozum, nikoliv Boží vůle (stvoření), je základním kamenem hodnoty lidského života. K uvedené tezi nutně přispěly dějinné události středověku (války, reformace a protireformace, inkvizice), kde i ve jménu Božím docházelo až k úplné negaci původní myšlenky o posvátnosti lidského života a pokud ani morální, duchovní Boží příkazy k ochraně lidského života nezastavily vládců (státního suveréna) v konání zvůle, bylo třeba hledat jiná pravidla, která jeho konání budou limitovat a lidský život skutečně chránit. Tímto limitem se stala lidská důstojnost založená na rozumové podstatě člověka samého a z této teze vycházející idea přirozených, lidským bytostem inherentních práv. V úvodu ke komentáři předestřený vývoj a přeměnu ideje přirozených práv v ucelený a posléze „zpozitivněný“ koncept základních (lidských) práv tak lze s vývojem samotného práva na život považovat za takřka paralelní a shodný, neboť právo na život jako přirozené právo stálo u jeho samotného zrodu, kdy základní tezí konceptu lidských práv je, že náleží svým nositelům díky jejich lidské existenci. A tak každý z velkých myslitelů té doby, mezi všemi např. H. Grotius, E. Coke, T. Hobbes, J. Locke a další na první místo mezi přirozenými právy řadili právo na život („sebezáchovu“, „sebeurčení“, „tělesnou integritu“), které musí být uplatnitelné i ve vztahu ke státní moci, a státní suverén je povinen je respektovat. Právě J. Lockem rozpracované teze o inherentním, nezczizitelném právu člověka na život (jako součást triády život, svoboda, vlastnictví – „usilování o štěstí“) a také pod vlivem osvícenství a racionalismu I. Kantem zformulované myšlenky o hodnotě lidského života jako takového [(„*lidský život je třeba vnímat nikoliv jako nástroj či objekt, ale jako cíl sám o sobě*“ – viz zejména dílo *Základy metafyziky mravů* (1785)] je již možné označit za přímé ideové zdroje dnešního konceptu práva na život, kdy lidský život sám o sobě je vnímán jako respektu a ochrany hodná hodnota (obdobně viz R. Dworkin a jeho odlišení pozic *natural investment in life* a *human investment in life*).

6. Za hmatatelné důkazy o přítomnosti Lockovy koncepce jako inspiračního zdroje lze považovat znění čl. 1 Deklarace práv státu Virginie (1776), preambule Deklarace nezávislosti USA (1776) a nepřímo i *Bill of Rights* Ústavy USA (1789) (konkrétně V. dodatek zakotvující zásadu „*due process*“, jež klade důraz na existenci konkrétních procesních garancí při omezování ústavních práv, tedy i práva na život), a nepřímo i znění francouzské Deklarace práv člověka a občana (1793). Tyto významné dokumenty lze pak označit za přímé inspirační zdroje pozdějších, univerzálních i regionálních lidskoprávních dokumentů, zejména VDLP. OSN se jejím přijetím, při živé paměti hrůz 2. světové války a holocaustu a „*u vědomí toho, že uznání přirozené důstojnosti a rovných a nezczizitelných práv členů lidské rodiny je základem svobody, spravedlnosti a míru ve světě*“ (Preambule), snažila vymezit mezinárodním společenstvím obecně akceptovaný a sdílený katalog základních práv a principů. Po uznání lidské důstojnosti jako základní hodnoty vyplývající ze samotné podstaty lidství (čl. 1), a

vyjádřením principu rovnosti (čl. 2), je pak na prvním místě zmíněno právo na život, svobodu a bezpečnost (čl. 3).

7. Následující vývoj od okamžiku přijetí VDLP je charakteristický zintenzivněním procesu vedoucího ke „zpozitivnění“ konceptu lidských práv, včetně práva na život, a to nejen na mezinárodní, příp. regionální úrovni, ale zejména na úrovni národní (ústavní). Vliv přirozenoprávní teorie ve vztahu k právu na život je nejmarkantnější v samotném znění MPOPP, který ve svém čl. 6 (v originálním znění) zcela zřetelně definuje právo na život jako právo přirozené, inherentní lidským bytostem („*Every human being has the inherent right to life*“) a rovněž v čl. 6 odst. 1 Úmluvy o právech dítěte (1989) ve vztahu k právu na život dětí. Odraz potřeby vymezit a chránit právo na život je na mezinárodní úrovni dohledatelný i v obsahu dílčích mezinárodněprávních dokumentů a instrumentů, jejichž předmět regulace je s právem na život nepřímo spojen, když zajišťují garanci nezbytných podmínek pro jeho nerušený výkon v určitých specifických oblastech [konkrétně např. Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia (1948), Úmluva proti mučení a jinému krutému, nelidskému či ponižujícímu zacházení nebo trestání (1984), Mezinárodní úmluva na ochranu všech osob před nuceným zmizením (2006) a obecně např. oblast nakládání s nebezpečnými technologiemi, životní prostředí, medicína či celý systém mezinárodního humanitárního práva].

8. Na regionální úrovni je právo na život garantováno ve všech významných lidskoprávních dokumentech, tj. v čl. 2 odst. 1 Úmluvy („*Každá lidská bytost má právo na život.*“), čl. 4 Americké úmluvy o lidských právech a povinnostech (1969) („*Každá osoba má právo na to, aby bylo respektováno její právo na život. Toto právo má být chráněno zákonem a zpravidla od okamžiku početí.*“), čl. 4 Africké charty lidských práv a práv národů (1981) („*Lidské bytosti jsou nedotknutelné. Každá lidská bytost je oprávněna, aby byl respektován její život a osobní integrita.*“) a čl. 5 Arabské charty o lidských právech, přijaté Ligou arabských států v roce 2004 („*Každá lidská bytost má právo na život.*“). Opomenut by neměl být ani čl. 2 Listiny EU („*Každý má právo na život.*“). A obdobně jako na úrovni mezinárodní i na úrovni regionální (evropské) je ve specifických oblastech právo na život přímým [např. zákaz trestu smrti – Protokol č. 6 a č. 13 k Úmluvě, čl. 2 odst. 2 Listiny EU nebo oblast biomedicíny a biotechnologie – Úmluva na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny (1997)] nebo nepřímým (např. bezpečnost, životní prostředí) předmětem právní regulace.

9. Bezpochyby nejvýznamnějším a pro efektivní ochranu a vymahatelnost práva na život zcela zásadním je úprava na ústavní úrovni jednotlivých států. Vedle již citované Ústavy USA bylo klíčovým pro uznání významu a vymezení konceptu práva na život na ústavní úrovni přijetí GG v SRN, kde za nejzákladnější a nadřazenou hodnotu konstituovaného objektivního hodnotového řádu je považována lidská důstojnost. Všechny ostatní hodnoty a také základní práva a svobody musí být definovány a vykládány v hranicích vymezených právě lidskou důstojností (čl. 1 odst. 1). Jako hodnotový princip ukládá státu povinnost garantovat a chránit podmínky nutné pro realizaci důstojnosti člověka a zajistit minimální podmínky nutné pro život hodný lidské bytosti, což vyplývá ze spojení důstojnosti s právem na život (čl. 2 odst. 2 – *Recht auf Leben*). Z tohoto spojení vyplývá odvozená povinnost státu zajistit podmínky zaručující přežití či garance sociálně-ekonomických práv (např. právo na minimální živobytí) (blíže viz komentář k odstavci 2 a zejména k čl. 1).

10. Pochopitelně i v ostatních evropských státech lze naleznout v různé míře odraz konceptu práva na život. Z komparativního pohledu vyplývá, že obsah i rozsah ochrany poskytované lidskému životu se odlišuje, což se projevuje i v jeho formálním zakotvení v katalogích základních práv a svobod jednotlivých států. Tyto odlišnosti jsou seznatelné jak ze způsobu ochrany poskytované lidskému životu, ve formě subjektivního „práva na život“

[např. Slovensko (čl. 15), Španělsko (čl. 15) či Rusko (čl. 20)] a v souladu s lidskou důstojností či ve spojení osobní integritou, svobodou či bezpečím [např. Belgie (čl. 23) či Finsko (§ 7)]; ve formě ústavně garantované hodnoty nedotknutelnosti lidského života [např. Polsko (čl. 38), Portugalsko (čl. 24) či Slovinsko (čl. 17)]; ve formě povinnosti státu jej respektovat a chránit [např. Estonsko (čl. 16) či Irsko (čl. 40)] anebo pouze nepřímo ve formě zákazu trestu smrti [např. Itálie (čl. 27) či Švédsko (čl. 2 kap. II)], tak i ve vymezení nositelů práva na život a rozsahu poskytované ochrany (viz odst. 1). Uvedené formulační odlišnosti nicméně zůstávají marginálními ve srovnání s faktickým stavem a způsobem, jakým zákonodárce a obecně veřejná moc k ochraně práva na život přistupuje, a rovněž jak judikatura ústavních/nejvyšších soudů naplňuje jeho obsah a interpretuje rozsah jeho ochrany.

odstavec 1

11. Český ústavodárce prioritním zařazením práva na život již pod čl. 6 Listiny nepochybně také sledoval výše naznačené tendence. A ačkoliv z jeho samotného znění (na rozdíl např. od čl. 6 MPOPP) to není přímo patrné, jeho zařazením do kontextu se zněním Preambule Listiny („*uznávajíc neporušitelnost přirozených práv člověka*“) je zřejmé, že garancí (nikoliv stanovením či přiznáním) práva na život se český ústavodárce zřetelně přiklonil k jeho přirozenoprávní povaze. Garance práva na život se vztahuje na lidský život (biologickou, fyzickou existenci), který je z ryze právního (antropocentrického) pohledu, zejména z hlediska ideje základních (lidských) práv ve vztahu k ostatním formám života vyskytujícím se na Zemi do jisté míry nadřazený. Tato „nadřazenost“ lidského života bývá obecně zdůvodňována rozumovými schopnostmi člověka, kapacitou jeho mozku a hloubkou vědomí, sociální adaptabilitou a tvorbou etického kodexu (dříve zdůrazňovaný faktor odlišující člověka od zvířat spočívající ve schopnosti vnímat bolest je dnes naštěstí překonáván požadavky humánního jednání lidí ve vztahu ke zvířatům, která jsou schopnosti vnímat bolest bezpochyby rovněž nadána). Nicméně úkolem morálních (vycházející mimo jiné z ideálu humanismu) či duchovních hodnot (viz např. hinduismus a jeho učení o reinkarnaci, resp. buddhismus a učení o znovuzrození a jejich požadavku lásky k veškerému životu na Zemi) náležejících do hodnotového řádu dané společnosti by mělo být onu „nadřazenost“ vyvažovat. Především tím, že jejich prizmatem bude nahlíženo i na všechny ostatní živé i neživé organismy, jež tvoří životní prostředí, jehož je člověk nedílnou součástí (biocentrický pohled). Právo by pak v tomto ohledu nemělo příliš zaostávat (viz komentář k čl. 35).

12. Garanci práva na lidský život odpovídá i způsob vymezení jeho nositelů („*každý*“), kdy originárními subjekty základního (lidského, přirozeného) práva na život jsou fyzické osoby (lidské bytosti), které jim náleží díky jejich lidské existenci. Ta musí být vždy a všude chápána jako důstojná, což je požadavek plynoucí z lidství samého. Stejně tak lidský život musí být u každého vždy a všude vnímán stejně hodnotným a stát s žádným jednotlivcem nemůže zacházet jako s objektem („*nelze vážit lidský život proti lidskému životu*“ – srov. k tomu rozhodnutí německého Spolkového ústavního soudu 1 BvR 357/05 (*Luftsicherheitsgesetz*). Jinými slovy, lidský život je ochrany hodný pro jeho hodnotu samotnou, a to bez ohledu na rasu, pohlaví, národnost, občanství jednotlivce atd. V mezinárodním společenství založeném na úctě k základním právům a svobodám člověka a lidské důstojnosti tak nemá a již nesmí mít místo v nedávné historii se vyskytnuvší teze o „nadřazenosti rasy a života“, „podlidech“ či „rasové čistotě“.

13. Ve větě první odstavce 1 komentovaného ustanovení se lakonické vymezení „*práva každého na život*“ jeví na první pohled zcela bezkonfliktním, neboť vychází z obecně akceptovaného závěru, že základní práva jako taková a tím spíše logicky právo na život svědčí jen fyzickým osobám živým, které jsou tak nadány právní osobností (způsobílostí mít práva) (blíže viz komentář k čl. 5). Při hlubším prozkoumání se však jedná jen o pouhé zdání,

neboť právo na život jako takové v sobě skýtá velké množství problematických aspektů a vzbuzuje celou řadu kontroverzních otázek, které silně ovlivňují nejen současný právně-teoretický diskurz, ale i širší diskurz společensko-vědní, a celkově se stávají celospolečenským tématem, kdy způsob nazírání na ně a jejich případné řešení buď přispívají k hodnotové profilaci dané společnosti anebo naopak již zakotvené hodnoty plně odrážejí. Proto je nezbytné je zasadit a hodnotit v širším společenském kontextu, jejich hodnotových zdrojů (náboženské, etické, kulturní či politicko-filosofické) a s ohledem na poznatky vědy (biologie, medicína) a techniky, neboť tyto faktory ovlivňují či přímo určují směr nazírání a způsob vnímání lidského života, jeho hodnoty a kvality a pro vymezení práva na život a aspektů s ním souvisejících jsou klíčové. Z toho důvodu na ně nelze v žádném případě nazírat jen ryze prizmatem práva a právní vědy, ale naopak ústavodárce (zákonodárce) by měl (s ohledem na v dané společnosti zakotvený hodnotový řád) velmi silně vážit, jaké aspekty lidského života ještě právně regulovat a do jaké míry a jaké nikoliv.

14. V současnosti nejvíce komplikovaným i nejvíce kontroverzním tématem je problematika určení počátku a konce lidského života (lidské existence). Z hlediska práva na život tedy otázka vymezení rozsahu ochrany poskytované skrze právo na život (a s tím úzce související otázka ohledně vzniku a ztráty právní subjektivity jednotlivce – blíže viz komentář k čl. 5). Takřka žádné kontroverze nevznikají v obecném vymezení rozsahu ochrany práva na život „od okamžiku narození do okamžiku smrti“ jednotlivce. Totéž ovšem nelze konstatovat, pokud je takto vymezený rozsah ve vztahu k určení počátku lidského života konfrontován s oblastí prenatálního vývoje a za počátek lidského života je vnímáno časové období spadající před okamžik narození. Zde kontroverze vyvstávají zejména při posouzení otázky, zda nositelem práva na život je i dosud nenarozené dítě – plod (*fetus*, embryo, z právního, nikoliv z lékařského hlediska termíny prakticky stejného významu), případně jakým způsobem a v jakém rozsahu je mu poskytována ochrana. V případě vymezení konce lidského života pak kontroverze vyvstávají především z důvodu odlišného vnímání a nazírání na lidský život, jeho důstojnost a kvalitu, a to i v období jeho blížícího se konce. S tím pak úzce souvisí otázka ohledně existence z práva na život odvozeného „práva na volbu důstojného umírání“ či problematika stanovení okamžiku smrti jednotlivce z hlediska funkcí lidského těla a vědomí, kde však právo hraje skutečně druhořadou úlohu (viz komentář k odstavci 2).

15. Při pohledu na znění věty druhé komentovaného ustanovení („*Lidský život je hoden ochrany již před narozením.*“) je třeba konstatovat, že český ústavodárce k řešení prvně nastolené otázky, tj. určení počátku lidského života, příliš nepřispěl. Problematickou otázku ohledně možné aplikace práva na život i na oblast prenatálního vývoje lidského života totiž ponechává zcela nejasnou a otevřenou. Citované znění věty druhé je výsledkem snahy o nalezení kompromisního řešení mezi dvěma protichůdnými přístupy, kdy obecně zastánci jednoho plédují pro rozšíření rozsahu ochrany práva na život i na plod matky, a to již od samého početí, zatímco zastánci druhého přístupu zastávají stanovisko, že právo na život lze aplikovat striktně až od okamžiku narození (jak vyplývá z důvodové zprávy k Listině, navrhováno bylo i znění „*Každý má právo na život od početí*“). Normativní hodnota věty druhé se tak jeví velmi nejednoznačnou. Celkové znění odstavce 1 svádí k učinění závěru, že ústavodárce touto formulací chtěl odlišit způsob i rozsah ochrany poskytované „právu každého (živé fyzické osoby) na život“ a „lidskému životu před narozením“, nikoliv tedy rozsah ochrany poskytované jednotlivcům skrze právo na život rozšířit i na ochranu plodu. Koneckonců i ústavodárcem zvolená formulace („hoden ochrany“) skutečně spíše nasvědčuje, že plod či obecněji prenatální vývoj lidského života nabývá povahy blížící se povaze ústavně garantované hodnoty, již se ústavodárce zavázal chránit, resp. ji označil za ochrany hodnou. Zřetelněji je tento závazek naplňován na podústavní úrovni v rámci trestněprávní ochrany plodu jako objektu či hodnoty chráněné proti úmyslným útokům bez souhlasu matky (viz §

122 odst. 2 písm. g) tr. zák., a zejména Díl 4 – Trestné činy proti těhotenství tr. zák., či ochrana lidského embrya před nedovoleným nakládáním s ním dle § 167 tr. zák.), příp. civilněprávní ochrany plodu (*nascitura*) (§ 7 obč. zák.). Do jisté míry by bylo možné konstatovat, že v uvedené formulaci je skryta tendence vnímat lidský život jako evolutivní, biologický proces, začínající před narozením (od početí), jemuž by měla být v souladu s postupujícím vývojem poskytována stále hlubší a intenzivnější ochrana vrcholící okamžikem narození (tyto tendence našly odraz zejména v judikatuře NS USA – viz níže).

16. Naznačené rozpory ohledně povahy a míry ochrany plodu se nejmarkantněji projevují v přístupu k problematice právní regulace umělého přerušení (lépe ukončení) těhotenství (*interrupce*) se souhlasem matky. Zde se zastánci práva na život plodu (tzv. *Pro-life* hnutí, dle nichž je, extrémně zjednodušenou potrat vraždou) dostávají do střetu se zastánci (tzv. *Pro-choice* hnutí) práva matky na život a její autonomní svobody nakládat se svým tělem i životem [včetně tzv. práva na reprodukční sebeurčení ženy – viz např. Úmluva OSN o odstranění všech forem diskriminace žen (1979) či čl. 14.2 písm. c) Protokolu o právech žen v Africe k Africké chartě (2003), kde je explicitně stanoveno „právo na potrat za určitých podmínek“ a tomu korespondující povinnost státu přijmout za tímto účelem potřebná opatření]. Českým ústavodárcem zvolené kompromisní, byť nejednoznačné znění odstavce 1 se tak z hlediska snahy o zachování jeho neustrannosti na ústavní úrovni jeví ryze pragmatickým až alibistickým. ČR (či dříve ČSSR) se totiž již od přijetí zákona ČNR č. 66/1986 Sb., o umělém přerušení těhotenství, způsobem vymezení podmínek jeho užití a tedy uznáním výlučného práva ženy o něm rozhodovat (omezeno na období prvních 12 týdnů těhotenství, resp. i později v případě ohrožení života či zdraví těhotné matky, zdravého vývoje plodu či v případě eugenické indikace) řadí do skupiny států se spíše liberálním přístupem k právní regulaci interrupcí (blíže k tomu srov. v ČR stále ojedinělou publikaci Z. Kühna, *Ochrana lidského plodu v trestním právu*, 1998). Bez kritické poznámky nelze ovšem ponechat, že tato kontroverzní otázka zůstává upravena zákonem z dob minulého režimu, a to nejen z hlediska odlišných hodnotových řádů a společenských potřeb, ale i s ohledem na potřebu reagovat na v současnosti dynamický vývoj biotechnologií, embryonálního a genového výzkumu a např. konkrétní praxe asistované reprodukce, *in vitro* fertilizace, aj.

17. Skutečnost, že v ČR povaha a míra ochrany plodu na ústavní úrovni zůstává nejednoznačnou a na zákonné úrovni plod požívá ochrany jako trestněprávně chráněný objekt či hodnota (v případě páchání trestné činnosti), není z komparativního pohledu nijak ojedinělou. Již výše předestřený výčet úprav konceptu práva na život na ústavní úrovni zřetelně naznačil odlišné přístupy v jeho pojmání a i samotné vymezení jeho nositelů („každý“, „každá lidská bytost“, „každý člověk“, „nenarozené dítě“) a určení rozsahu poskytované ochrany („od narození“, „před narozením“ či „od samého početí“) vykazují celou řadu odlišností, podmíněných ideologicky, nábožensky, kulturně i historicky. Proto není překvapivé, že např. Irsko (se silnou katolickou tradicí) v citovaném čl. 40 odst. 3 irské ústavy uznává právo „nenarozeného dítěte na život a s náležitým ohledem na matčino právo na život“ (leckdy až radikálně potvrzováno v rozhodnutích obecných soudů – srov. rozhodnutí ESLP *Open Door* a *Dublin Well Woman* proti Irsku či rozhodnutí Nejvyššího soudu Irska z 12. 5. 1995, 87/95) a v souladu s ním uzákoněné kriminalizaci úmyslně vykonaných potratů (výjimku tvoří potraty nezbytné k záchraně života těhotné ženy) a napomáhání k nim (dle Sect. 58 *Offences Against the Person Act* z roku 1861). Naopak např. britský parlament (přijetím *Congenital Disabilities (Civil Liability) Act* z roku 1976) či Nejvyšší soud Kanady [srov. rozhodnutí *Dobson (Litigation Guardian of) v. Dobson*] odmítly trestně postihovat, resp. klást odpovědnost za nedbalostní jednání (např. způsobení autonehody) těhotných žen, díky nimž potratí, předčasně porodí anebo dojde k poruše ve vývoji plodu. Stejně tak bez zajímavosti není fakt, že navzdory skutečnosti, že Americká úmluva v čl. 4 odst. 1 výslovně

garantuje ochranu právu na život již „od momentu samého početí“ (*moment of conception*), Inter-americký soud pro lidská práva ve své rozhodovací činnosti z procesních důvodů odmítl argumentaci domáhající se poskytnutí ochrany nenarozenému dítěti usmrcenému v důsledku jednání státu, a vyhnul se tak možnosti poprvé definovat rozsah citovaným článkem poskytované ochrany životu od momentu početí (srov. rozhodnutí Xákmok Kásek proti Paraguayi).

18. K řešení nastolené otázky a obecněji k vyjasnění hodnotových pozic daných ústavních úprav tak byly nezřídka povolány především ústavní/nejvyšší soudy a rovněž i ESLP. Zůstává tak s podivem, že na rozdíl od sousedních států český Ústavní soud k uvedenému povolán nebyl, a proto je stěží předvídatelné, k jaké z naznačených pozic by se přiklonil (dosud byly učiněny pouze dva návrhy vztahující se ke zrušení zákona ČNR č. 66/1986 Sb., o umělém přerušení těhotenství, ale v obou případech – usnesení III. ÚS 169/94, resp. usnesení III. ÚS 1972/08 – byly Ústavním soudem odmítnuty jako nepřijatelné, aniž by se danou problematikou meritorně zabýval). Pro obsah a směřování právního i společenského diskurzu nad nastolenou otázkou lze za zcela zásadní označit judikaturu NS USA a Spolkového ústavního soudu, v níž se při přezkumu ústavnosti napadených zákonů o potratech, resp. trestněprávní úpravy dekriminalizující potraty zabývaly jednak otázkou střetu práva na život nenarozeného dítěte s právem matky na život, soukromí a sebeurčení, jednak otázkou určení počátku lidského života a tedy vymezením rozsahu ochrany poskytované právem na život, přičemž na základě odlišných přístupů dospěly k protichůdným závěrům.

19. NS USA nejdříve v rozhodnutí *Roe v. Wade* (a rovněž ve stejný den přijatém rozhodnutí *Doe v. Bolton*) vážil mezi právem ženy na soukromí a tedy svobodně rozhodnout o ukončení svého těhotenství a zájmem státu do tohoto prostoru ingerovat prostřednictvím ochrany zdraví matky a nenarozeného života, přičemž se zcela zřetelně (s odkazem na „*due proces clause*“ v XIV. dodatku Ústavy USA) postavil za právo těhotné ženy na soukromí, když citovaný dodatek neposkytuje ochranu dosud nenarozenému životu. Zároveň však dospěl k závěru, že ingerenci státu je od určitého momentu, kdy již dochází k vážnému konfliktu mezi osobními zájmy matky a ochranou nenarozeného života, třeba považovat za naopak nezbytnou. Za tento moment označil tzv. životaschopnost (*viability*) plodu mimo dělohu matky, který časově ohraničil koncem 28. týdne. Jinými slovy, NS USA časově vytyčil možnosti jednotlivých států právně regulovat potraty a omezovat tak právo těhotné ženy svobodně rozhodnout o ukončení svého těhotenství, a to od absolutně nepřijatelné ingerence (I. trimestr), přes určitá přípustná omezení v zájmu ochrany zdraví či života matky (II. trimestr) až k téměř bezvýjimečnému zákazu potratů v době od momentu životaschopnosti plodu. Po obrovské vlně kontroverzí a kritiky (nejen ze strany odpůrců potratů, ale i ústavněprávních teoretiků, zejm. originalistů), jež toto rozhodnutí v americké veřejnosti vyvolalo, nejvyšší soud své závěry částečně a postupně (i díky personálním změnám v osobách soudců) modifikoval. Konkrétně v rozhodnutích *Webster v. Reproductive Health Services* a zejména pak *Planned Parenthood of Southeastern Pennsylvania v. Casey*, v němž namísto časového vymezení životaschopnosti plodu zavedl standard *ad hoc* přezkumu právní regulace potratů ze strany státu a posouzení, zda stanovená omezení nepředstavují tzv. nepřiměřenou zátěž (*undue burden*) práva těhotné ženy svobodně se rozhodnout o ukončení těhotenství (tento názor byl spíše nejednotně následně potvrzován v rozhodnutích *Stenberg v. Carhart* a *Gonzales v. Carhart*, týkajících se přezkumu tzv. potratu částečným porodem (*partial-birth abortion*)).

20. Německý Spolkový ústavní soud ve svých rozhodnutích 1 BvF 1, 2, 3, 4, 5, 6/74, resp. 2 BvF 2/90; 4, 5/92 (*Schwangerschaftsabbruch I. a II.*) zřetelně vymezil a následně potvrdil, že právo matky svobodně rozhodnout o ukončení svého těhotenství a právo na život nenarozeného dítěte, obě interpretovaná ve spojení s lidskou důstojností, nelze v žádném

případě poměřovat (vážit), když upřednostnění prvního znamená destrukci druhého. Proto je nezbytné v souladu s čl. 1 odst. 1 ve spojení s čl. 2 odst. 2 GG dát přednost ochraně právu nenarozeného dítěte na život („nenarozený život“ či „klíčící život“ spadající pod rozsah označení „každý“), jenž časově vymezil 14. dnem od početí, a to zásadně (až na výjimky plynoucí ze zdravotní, eugenické či sociální indikace) po celou dobu trvání těhotenství. Ve druhém z citovaných rozhodnutí Spolkový ústavní soud pak ještě zřetelněji vymezil, že na umělé přerušování těhotenství pouze na žádost ženy v úvodních dvanácti týdnech těhotenství a bez jakékoliv indikace je třeba zásadně nahlížet jako na bezprávní, a dovodil povinnost státu, prostřednictvím přísnější a jednoznačnější právní regulace potratů, aktivně chránit právo nenarozeného dítěte na život, a to i proti těhotné ženě.

21. Výše uvedená rozhodnutí a jejich protichůdné závěry našly odraz i v celé řadě dalších rozhodnutí národních ústavních soudů. Např. polský TK v rozhodnutí z roku 1997 (K 26/96) dospěl k závěru, že zákonem o interrupcích předvídaná možnost ukončit těhotenství pouze na základě sociální indikace (složitá ekonomická a sociální situace těhotné ženy) je v rozporu s právem nenarozeného dítěte na život a zákonodárce tímto přístupem směřujícím k obecně zásadně nepřijatelné legalizaci potratů činí neodůvodněný a stěžejně akceptovatelný rozdíl mezi právy narozeného a nenarozeného dítěte. Opačný postoj k legalizaci potratů zaujal slovenský ústavní soud v rozhodnutí PL. ÚS 12/01, kdy většinu z napadených ustanovení zákona č. 73/1986 Zb. o umelom prerušení tehotenstva, umožňující ženám na vlastní žádost v době do ukončení 12. týdne těhotenství přistoupit k umělému přerušování těhotenství, neshledal za rozporná s čl. 15 odst. 1 věty druhé Ústavy SR (právo na život – totožné znění jako komentovaný čl. 6 Listiny). Ochrana práva nenarozeného dítěte na život přiznal status „objektivní hodnoty“, která je již od početí v ústavním pořádku SR chráněna zejména skrze základní práva těhotné matky a rovněž na zákonné úrovni skrze trestněprávní ochranu plodu, a to odlišně v různých fázích prenatálního vývoje (obdobu závěrů judikatury NS USA). Při vážení jejího střetu se základními právy matky (nedotknutelnost osoby dle čl. 16 odst. 1 a na ochranu soukromého a rodinného života dle čl. 19 odst. 2 Ústavy SR), dal soud přednost základním právům matky, tj. i právu svobodně rozhodnout o ukončení svého těhotenství, a to v zákonodárcem striktně vymezené době. Rovněž Nejvyšší soud Kanady (srov. rozhodnutí R. v. Morgentaler) přistoupil ke zrušení příslušných ustanovení federálního trestního zákona, umožňujících potrat jen za striktně vymezených podmínek (zdravotní indikace a licencovaná zařízení), a to pro jeho rozpor s čl. 7 kanadské Listiny práv a svobod, garantující právo na život, svobodu a nedotknutelnost osoby. Na toto rozhodnutí pak navázal v roce 1989 (srov. rozhodnutí Tremblay v. Daigle), v němž konstatoval, že plod v děloze matky nelze považovat za právní osobnost a není nadán právní subjektivitou. Specifický přístup k řešení této otázky zaujal španělský ústavní soud, který ve svém rozhodnutí z roku 1996 (SSTC 212/1996), jenž se týkal přezkumu ústavnosti zákona o nakládání s lidskými embryi, dovodil, že ač je právo na život dle čl. 15 španělské ústavy garantováno všem narozeným jednotlivcům, nikoliv nenarozeným dětem, život nenarozených dětí a prenatální vývoj je chráněn jako ústavní hodnota. Tato ústavní ochrana pak veřejnou moc zavazuje jednak nezasahovat do procesu přirozeného prenatálního vývoje, jednak přijmout nezbytná opatření a právní nástroje (zejména trestněprávní normy) chránící nenarozený život před zásahy třetích osob. V rozhodnutí z roku 2010 (Pl. 90/2010) pak zamítl návrh na vyslovení protiústavnosti španělského zákona o interrupcích přijatého téhož roku.

22. Jednoznačné řešení problematiky vymezení rozsahu ochrany práva na život a jeho případného rozšíření i na ochranu plodu neposkytuje ani znění čl. 2 odst. 1 Úmluvy („*právo každého na život*“) a nelze jej vysledovat ani v rozhodovací praxi EKLP a později ESLP. Při její zevrubné analýze lze konstatovat, že se ve svých rozhodnutích, týkajících se zejména problematiky právní regulace interrupcí, snaží jednoznačné odpovědi na nastolenou otázku

spíše vyhnout. Na jednu stranu několikrát zdůraznily, že pod rozsah ochrany čl. 2 Úmluvy a pod termín „každý“ nelze odděleně zahrnout i plod, neboť je úzce spojen s tělem i životem matky (srov. rozhodnutí EKLP Brügge a Scheuten proti Německu), což je potvrzováno zvláště v případech, kdy je těhotenstvím ohrožen život či zdraví matky (srov. rozhodnutí EKLP X. proti Spojenému království). Tento závěr byl posléze zčásti modifikován tvrzením, že za určitých okolností a s určitými omezeními lze dovodit skrze čl. 2 Úmluvy i ochranu plodu (srov. rozhodnutí EKLP H. proti Norsku), nicméně následně ESLP dospěl k částečně vyhýbavému řešení, že obecné vymezení otázky rozšíření ochrany práva na život dle čl. 2 Úmluvy i na plod a přiznání mu právní subjektivity není pro posouzení jednotlivých případů klíčová, neboť právní regulace interrupcí (srov. Boso proti Itálii) či trestněprávní ochrana plodu (srov. Tysiac proti Polsku, Vo proti Francii či Evans proti Spojenému království) a stanovení jejich podmínek je primárně záležitostí volné úvahy jednotlivých států. A byť existuje jistý všeobecný konsenzus nad minimálním standardem podmínek potratů (zejm. zdravotní indikace), nelze tuto míru uvážení rozšířit až k uznání „práva matky na potrat“, odvozeného z čl. 8 Úmluvy (srov. A., B. a C. proti Irsku). Otázkou tak zůstává, jak dlouho bude toto vyhýbavé řešení v judikatuře ESLP i nadále udržitelné.

odstavec 2

23. Právo na život v lidskoprávních dokumentech a v ústavních katalogích základních práv a svobod zpravidla uvozuje výčet práv (dále např. právo na sebeurčení, osobní bezpečnost a nedotknutelnost, zákaz mučení, nevolnictví, uznání právní osobnosti aj.), jež jsou v právní teorii často označovány za součást tzv. *jádra lidských práv*. Samotné právo na život pak někdy dokonce za ryze absolutní právo, které je neomezitelné, nezrušitelné a neodvolatelné a které při střetu s jinými základními právy či veřejným zájmem má vždy navrch. Nicméně při bližším pohledu na jeho pozitivně právní zakotvení a také z hlediska judikatury ústavních soudů či ESLP uznávající nehierarchickou uspořádanost základních práv i ústavně garantovaných hodnot (snad s výjimkou lidské důstojnosti), lze toto označení považovat za nepřesné. Pro zdůraznění významu práva na život i z hlediska jeho podmíněného vztahu k výkonu ostatních základních práv právní teorie a např. i ESLP volí spíše označení „nejzákladnější základní právo“, „nejdůležitější základní hodnota“ či „absolutnímu právu se blížící právo“ (viz např. rozhodnutí ESLP McCann a další proti Spojenému Království či Streletz, Kessler a Krenz proti Německu, anebo rozhodnutí Spolkového ústavního soudu 1 BvQ 5/77).

24. Zásadní význam práva na život považovaného (často ve spojení s lidskou důstojností) za pra-základ všech ostatních základních práv a svobod, jako podmínka *sine qua non* jejich výkonu, je zdůrazňován jednak formálně, umístěním v textu daného ústavního dokumentu, kdy ve většině případů je v katalogu základních práv a svobod právo na život garantováno na prvním místě (viz výše), jednak obsahově, kdy např. citovaný čl. 6 MPOPP je jmenován ve výčtu v čl. 4 odst. 2 MPOPP a právo na život je tak považováno za právo bez výjimky neodvolatelné (*non-derogable*) a nemůže tedy být suspendováno ani v mimořádných situacích předvídaných v čl. 4 odst. 1 MPOPP, tj. při „ohrožení života národa“. Obdobné ustanovení lze nalézt i v čl. 15 Úmluvy, kde se již ovšem nejedná o tak bezvýjimečný charakter práva na život, neboť při mimořádných situacích („válka či jiná nebezpečí ohrožující život národa“) je v čl. 15 odst. 2 uplatněna výjimka na „úmrtí vyplývající z dovolených válečných činů“. A v neposlední řadě také v čl. 27 odst. 2 Africké charty. Díky tomuto charakteristickému rysu je z hlediska mezinárodního práva právo na život často vnímáno jako součást *ius cogens* (např. v rozhodovací činnosti Inter-americké komise pro lidská práva k čl. 4 Americké úmluvy).

25. Právo na život bylo primárně koncipováno a definováno skrze jeho obrannou funkci a tomu odpovídajícímu subjektivnímu nároku jednotlivce, aby státu (veřejné moci) a

jeho represivnímu aparátu bylo zapovězeno svévolně vstupovat do prostoru chráněného právem na život. Obranná funkce je u práva na život o to naléhavější, neboť narušení tohoto prostoru má pro jednotlivce fatální následky. K pregnantnímu vyjádření této povahy je často užíváno vymezení práva na život jako *práva nebýt zbaven života*. Jak již bylo naznačeno, nejedná se však o právo absolutní, tj. absolutně neomezitelné, neboť právo (stejně jako jiné normativní systémy, mravní či náboženské hodnotové řády) musí reagovat na určité životní situace a konkrétní jednání, kdy za předem striktně vymezených podmínek může být zbavení života ze strany státu nejen morálně obhajitelné, ale i právně přípustné. Nad některými z nich panuje obecná shoda, jako např. některé okolnosti vylučující protiprávnost činu spáchaného ve výkonu služby v represivních složkách státu (nutná obrana, krajní nouze, oprávněné použití zbraně jako *ultima ratio* prostředek). Jiná jednání, bez ohledu na většinová stanoviska společnosti, jednoduše nejsou právním řádem trestněprávně postihovaná (např. sebevražda, aktivní euthanasie). Samostatné kapitoly pak tvoří jednak otázka trestu smrti, jakožto v určitých státech právně přípustný, zákonem aprobovaný a soudně nařízený absolutní trest vedoucí ke zbavení života jednotlivce (viz odst. 3), jednak otázky spojené s výskytem mimořádných situací a okolností (válečný stav, ohrožení života národa), které spadají především do problematiky mezinárodního humanitárního práva.

26. Zmíněná primární obranná funkce práva na život nachází odraz také ve znění odstavce 2 komentovaného ustanovení („*Nikdo nesmí být zbaven života.*“) (dle důvodové zprávy byla zvolena právě tato verze, neboť se užití slov „usmrcení“ či „zabití“ v ústavním dokumentu nejevilo příliš vhodným). Užitá formulace (zákaz), nazíraná izolovaně, by mohla budít dojem, že právo na život je v Listině koncipováno jako právo absolutní, tj. neomezitelné za žádných podmínek. Nicméně jejím spojením se zněním odstavce 4, připouštějícím za určitých zákonem stanovených podmínek odchýlení se od tohoto zákazu, se toto zdání stává mylným (bližší viz komentář k odst. 4). Této drobné nejasnosti ve znění odstavce 2 bylo případně možné předejít buď vsazením slova „svévolně“ anebo „úmyslně“ do jeho znění, jak činí např. v čl. 6 odst. 1 MPOPP, anebo podrobnějším vymezením výjimek z uvedeného ústavního imperativu, jak činí Úmluva.

27. Úmluva v čl. 2 odst. 2 taxativně vymezuje situace (obrana osoby před nezákonným násilím, zákonné zatčení či zabránění útoku zadržené osoby a zákonně uskutečněná akce proti potlačení nepokojů či vzpoury), kdy v jejich rámci zbavení života v důsledku „*použití síly, které není více než zcela nezbytné*“ není rozporné s čl. 2 Úmluvy. Nicméně i takto podrobněji vymezené podmínky ponechávají široký prostor pro jejich interpretaci a judikatorní vymezení a interpretaci. A tak zatímco Ústavní soud neměl možnost se k uvedené problematice podrobněji vyjádřit, ESLP tak činil velmi často a svou judikaturou (spolu s ústavněprávní teorií a zejména s rozhodnutími Spolkového ústavního soudu) přispěl ke změně způsobu nazírání na funkce práva na život. Jinými slovy, právo na život, zprvu primárně vnímané pouze v jeho obranné, subjektivně-právní funkci, tj. jako obrana života jednotlivců proti zvlí (agresi) ze strany státu a jeho represivního aparátu, postupem času, zejména v důsledku společenského (hospodářského, technologického či vědeckého) vývoje, začíná být nazíráno i z jeho objektivně-právního hlediska, tj. v jeho ochranné funkci (srov. k tomu i úvod ke komentáři). Lidský život jako hodnota sama o sobě se zřetelněji stává nedílnou součástí hodnotového řádu mezinárodního společenství. Jednotlivé státy jsou tak vedle povinnosti jej respektovat nadány i povinností jej aktivně nejen chránit (leckde včetně života nenarozeného dítěte – viz cit. rozhodnutí Spolkového ústavního soudu 1 BvF 1, 2, 3, 4, 5, 6/74) a zajišťovat podmínky zaručující nerušený výkon práva na život (podmínky přežití, bezpečnost) i proti zásahům třetích osob, ale také vytvářet podmínky zaručující i jeho určitou kvalitu (sociálně-ekonomické podmínky, životní prostředí). Intenzita ochrany poskytované právu na život je

pak podmíněna a zvýrazněna jeho úzkou provázaností se samotnou podstatou lidství a lidskou důstojností.

28. Proto ESLP ve své judikatuře Úmluvou stanovené podmínky omezení zákazu zbavení života interpretoval vždy velmi restriktivně a naopak často velmi extenzivně vykládal a postupně rozšiřoval rozsah povinností státu aktivně chránit právo na život (od narození) a zajišťovat podmínky jeho nerušeného a důstojného výkonu. Klíčovým pro následné směřování judikatury ESLP se stal rozsudek ve věci McCann a další proti Spojenému království, v němž blíže definoval způsob přezkumu podmínek pro případné užití síly ve smyslu čl. 2 odst. 2 Úmluvy, v jehož důsledku docházíme k zbavení života (obdobně tak učinil i Výbor OSN pro lidská práva ve stanovisku Suarez de Guerrero proti Kolumbii ve vztahu k čl. 6 MPOPP). Od jeho přijetí ESLP postupně judikatorně vymezoval tři základní dimenze povinnosti státu chránit právo na život: povinnost zdržet se svévolného, úmyslného a protiprávního usmrcování a zbavování života jednotlivců ze strany státního aparátu; povinnost vyšetřovat každé podezřelé úmrtí a případně trestat jeho viníky; a za určitých okolností vytvářet podmínky pro zachování života a je-li to možné preventivně učinit vše, aby bylo ztrátám na životech zabráněno (srov. Osman proti Spojenému království). K tomu je třeba přidat i judikaturu, v níž ESLP chrání lidský život ve spojení se zákazem mučení a ponižujícího zacházení či trestu (čl. 3 Úmluvy), zejm. v případech extradice (viz komentář k odst. 3 a zejména k čl. 7).

29. První dvě z uvedených dimenzí povinnosti státu chránit lidský život ESLP formuloval víceméně souběžně, když v případech usmrcení jednotlivce represivními složkami státního aparátu zároveň striktně dovozoval i povinnost státu taková úmrtí důkladně vyšetřit a obětem poskytnout plnou součinnost, stejně jako důkladně přezkoumával obsahové náležitosti zákonů vymezujících podmínky pro užití zbraně při výkonu služby (srov. Andronicou proti Kypru, Makaratzis proti Řecku či Huohvainen proti Finsku) i v období nedemokratického režimu (srov. Streletz, Kessler a Krenz proti Německu). Za „oběti“, jež se mohou domáhat porušení čl. 2 Úmluvy, považuje ESLP především příbuzné po usmrceném – manžele (srov. Aytekin proti Turecku), děti (srov. Osman proti Spojenému království), sourozence (srov. Ergi proti Turecku) či synovce (srov. Yaşa proti Turecku). Je třeba zmínit, že ESLP několikrát poskytl ochranu dle čl. 2 Úmluvy i za situace, kdy došlo „pouze“ k ohrožení života či vážnému zranění stěžovatele (srov. Osman proti Spojenému království či Makaratzis proti Řecku). ESLP v případech namítaného porušení čl. 2 Úmluvy v každém jednotlivém případě vždy váží, zda užití síly, v jehož důsledku byla přivozena smrt jednotlivce, bylo přiměřené („víc než zcela nezbytné“) a zda byla užitá v situacích předvídaných čl. 2 odst. 2 Úmluvy. ESLP tak nejčastěji řešil případy „policejní střelby“ (srov. Makaratzis proti Řecku či Ramsahai a ostatní proti Nizozemí), a to i při potlačování demonstrací (srov. Isaak proti Turecku či Solomou proti Turecku a opačný závěr o neporušení čl. 2 při demonstracích proti summitu G8 v Janově 2001 ve věci Giuliani a Gaggio proti Itálii, potvrzen i rozhodnutím velkého senátu), anebo případy excesivního zneužití síly (srov. Nikolova a Velichkova proti Bulharsku) i ve vyšetřovací vazbě (srov. Salman proti či Angelova proti Bulharsku).

30. Ve všech uvedených případech (a samozřejmě v dalších mnoha obdobných) ESLP souběžně konstruoval povinnost státu učinit nezbytná opatření vedoucí k efektivnímu vyšetření podezřelých úmrtí (srov. P. a A. Edwards proti Spojenému království), ať už byli možnými pachateli představitelé státu (srov. McCann proti Spojenému království či Kaya proti Turecku), nebo třetí osoby (srov. Tahsin Acar proti Turecku). Toto vyšetřování by obecně mělo být způsobilé vést k identifikaci a potrestání zodpovědných osob (srov. Hugh Jordan proti Spojenému království či McShane proti Spojenému království), mělo by být nestranné a nezávislé, tj. osoby vyšetřujících nesmějí být propojeny s obviněnými, ať už ve smyslu hierarchických či institucionálních vazeb, nebo ve smyslu praktické nezávislosti (srov.

McKerr proti Spojenému království či Aktaş proti Turecku, či Reavey proti Spojenému království), dále by mělo být důsledné a podrobné (srov. Çakıcı proti Turecku) a rozumně odpovídat požadavkům bezodkladnosti a rychlosti jeho ukončení (srov. Yaşa proti Turecku, Nikolova a Velichkova proti Bulharsku či Angelova a Iliev proti Bulharsku), přičemž vše je nezbytné hodnotit ve světle konkrétních okolností posuzovaného případu (srov. Tanrikulu proti Turecku, Velikova proti Bulharsku či Buldan proti Turecku).

31. Třetí z uvedených dimenzí povinnosti státu dovozených ESLP z čl. 2 Úmluvy jde zřetelně nad rámec primární povinnosti státu chránit lidský život přijetím zejména trestněprávních opatření chránících životy, zdraví a bezpečnost jednotlivců a opírajících se o mechanismus prevence, potírání, vyšetřování a trestání případných porušení těchto opatření. Spočívá v pozitivní povinnosti státu za určitých okolností aktivně chránit lidský život, vytvářet podmínky pro jeho zachování a je-li to možné preventivně učinit vše, aby bylo ztrátám na životech zabráněno, a to bez ohledu na skutečnost, zda je život přímo bezprostředně ohrožen činností státu anebo jde o ohrožení ze strany třetích osob. ESLP tak ve své judikatuře hodnotil, zda v důsledku nepřijetí adekvátních záruk a opatření vedoucích k ochraně života, jejich nedostatečného plnění či opomenutí nedošlo ze strany státu k porušení čl. 2 Úmluvy. ESLP tak konkrétně dovodil např. povinnost státu zajistit ochranu práva na život osob nacházejících se v státně nápravných zařízeních a věznicích a poskytnutí dostatečné zdravotní péče (srov. Keenan proti Spojenému království, Gagiú proti Rumunsku či Mojsiejew proti Polsku), obecnou povinnost zajišťovat dostatečnou informovanost o svých činnostech (např. vojenské pokusy, uložení chemického odpadu, toxické a jiné emise a znečištění vod) ohrožujících životy, zdraví či životní prostředí [srov. LCB proti Spojenému království, Guerra a další proti Itálii či Öneriyildiz proti Turecku, a obdobně viz např. rozhodnutí Spolkového ústavního soudu 2 BvR 624, 1080, 2029/83 (*Lagerung chemischer Waffen*) a odlišné stanovisko soudce Mahrenholze] nebo obecnou povinnost přijmout účinná trestněprávní opatření chránící životy jednotlivců před zásahy ze strany třetích osob, ať již při páchání trestné činnosti [srov. Osman proti Spojenému království, Menson a ostatní proti Spojenému království, Maiorano a další proti Itálii či obdobně cit. rozhodnutí Spolkového ústavního soudu 1 BvQ 5/77 (*Schleyer*) k otázce vhodnosti zvolených opatření proti únosům], z čehož ovšem nelze dovozovat jakési „právo na trestní stíhání“, anebo při výkonu povolání např. ve zdravotnictví (postih lékařů a zdravotnického personálu za neposkytnutí odpovídající péče, jejímž důsledkem došlo ke smrti pacienta (srov. Calvelli a Ciglio proti Itálii či Eugenia Lazar proti Rumunsku), či dozoru v oblasti dopravy a dodržení bezpečnostních předpisů (srov. Kalender proti Turecku). Tato dimenze povinností státu ve vztahu k ochraně lidského života dle čl. 2 Úmluvy je ESLP neustále rozšiřována a ze všech uvedených je nejdynamičtější, ale zároveň nejhůře definovatelná, neboť v některých případech lze hovořit až o příliš extenzivním výkladu nejen povinností států ve vztahu k právu jednotlivců na život, ale i aplikačního rozsahu samotného čl. 2 Úmluvy.

32. Vedle v komentáři k odstavci 1 rozebraného aspektu práva na život souvisejícího s otázkou vymezení počátku lidského života za další, za neméně závažný aspekt je třeba považovat problematiku vymezení konce lidského života a na ni navazující otázky, kdy vlastně lidský život končí; jakým důstojným způsobem by měl či mohl být ukončen. Snahy o nalezení odpovědí na ně mimo jiné vyvolaly spor o existenci „práva jednotlivců (důstojně) zemřít“ vyvěrající nejen z práva na život, ale celkově z podstaty lidské důstojnosti, individuální svobody, autonomie a práva jednotlivců na sebeurčení. Konkrétněji jsou uvedené otázky kladeny jednak ve spojitosti s problematikou sebevraždy a způsobu nazírání společnosti a práva na ní, jednak a relativně nově ve spojitosti s problematikou důstojného umírání vážně či nevyléčitelně nemocných jednotlivců.

33. Téma sebevraždy a jejího hodnocení ze strany společnosti je pojednáváno již od dob antického Řecka a Říma (viz např. smrt Sokrata či pozitivní vztah stoicismu k ní), kde byla sebevražda (bez svolení obce) hodnocena jako nečestný čin, který zbavuje jednotlivce všech poct pohřbívání. Rovněž v židovsko-křesťanské tradici je sebevražda vnímána jako hřích, neboť Bůh sám rozhoduje, kdy odebrat lidský život, jenž sám stvořil, a proto je ve středověku sebevražda posuzována jako projev šílenství či považována za těžký zločin, s důsledky pro mrtvého (ztráta poct) i pro jeho rodinu (propadnutí majetku). Od konce 18. století lze nicméně datovat změnu ve způsobu nazírání společnosti na sebevraždu a v Evropě dochází k postupné dekriminálnízaci (pokusu o) sebevraždy, neboť její kriminalizace neměla žádný vliv na četnost jejího výskytu. Naopak za trestný čin je v současnosti označována „účast na sebevraždě“ (napomáhání či pohnutí) (v ČR dle § 144 tr. zák.). Pro zajímavost v systému *common law* (např. ve Velké Británii) sebevražda zůstávala i nadále zločinem (*felony on himself*) až do přijetí *Suicide Act* z roku 1961, který posléze kriminalizuje pouze nápomoc k sebevraždě. Sebevražda tak obecně není společností vnímána jako trestný čin, nicméně v zásadě (výjimku lze nalézt ve východních tradicích, kdy např. samurajové v Japonsku vnímali sebevraždu za určitých podmínek jako otázku cti) je hodnocena jako čin nemorální nebo jako projev psychického selhání či duševní poruchy jednotlivce, což má pochopitelně konsekvence v případě neúspěšného pokusu o spáchání sebevraždy (nařízení léčby, dozor atp.). V současnosti převažující hodnocení sebevraždy jako nemorálního činu ovšem nijak nezabývá stát odpovědností. Naopak stát je v rámci své primární povinnosti chránit lidský život, přijetím příslušných preventivních opatření a dozoru povinen jejich páchaní předcházet, za což v mnoha případech nese i přímou odpovědnost (např. dozor ve věznicích či jiných státem provozovaných zařízeních nebo činnostech – srov. rozhodnutí ESLP Keenan proti Spojenému království, Renolde proti Francii či Abdullah Yilmaz proti Turecku).

34. Byť se na první pohled jedná o příbuznou problematiku, jejímž společným jmenovatelem (vedle smrti) zůstává sporná otázka, zda je právo na život, svobodě a autonomii jednotlivce a jeho seberealizaci imanentní i právo svobodně rozhodnout o tom, zda, kdy a jak zemřít, tj. právo zemřít (*right to die*), témata jako asistovaná sebevražda či (aktivní) euthanasie jsou z morálního i právního hlediska mnohem složitější. A tak zatímco otázka sebevraždy je společností a právním řádem přenechána spíše do sféry svobodného a autonomního, byť nemorálního (a z hlediska náboženského nepřípustného) jednání, kde stát je nadán povinností takovému jednání zejména předcházet, otázka asistované sebevraždy, resp. euthanasie společnost v posledních obdobích [ačkoliv slovo euthanasie má původ v již antickém Řecku ze spojení slov „eu“ (dobře, důstojně) a „thanatos“ (smrt)] společnost rozdělují o poznání více a ve větší míře. Zásadním pro jejich uchopení je totiž způsob, jakým společnost a její hodnotový řád vnímá a nazírá otázku smrti, její povahu a důstojnost umírání, neboť postupnou sekularizací a racionalizací společnosti smrt již přestávala být vnímána převážně jako vysvobození, spása či začátek něčeho nového a lepšího, ale jako definitivní konec existence jednotlivce. Významnou roli v tomto procesu percepce smrti a umírání pak hrála a hraje medicína a šířeji vědecký vývoj a diskurz.

35. Vědecký diskurz ohledně povahy konce lidského života vychází zejména z „dualistické“ koncepce fyzické a psychické podstaty lidského života založené na vědeckých poznatcích o kapacitě vědomí (mysli) člověka a jeho vztahu ke schopnostem lidského mozku. Proto je dříve obecně akceptovaný konsensus nad tím, že smrt nastává tehdy, přestává-li jedinec dýchat a jeho srdce fungovat (kardiorespirační selhání), postupně nabouráván novými lékařskými procedurami (transplantace orgánů) a poznatky, zejména z oblasti neurologie, kdy se pozornost přesunuje od srdce k lidskému mozku a jeho fungování. A tak vedle kardiorespiračního selhání se k definici smrti v dnešní době přidává i celkové selhání

mozkové činnosti (tzv. *brain stem death*). To samo o sobě způsobuje (např. z důvodu nedostatečného okysličení mozku či poškození mozkového kmene) celkovou a trvalou ztrátu vědomí, tzv. *permanentní vegetativní stav* jednotlivce, kdy jsou sice zachovány jeho určité základní životní funkce a regulační systémy (dýchání, spánek, bdělost), nicméně nevykazuje žádné známky vědomí, uvědomování si sebe sama a svého okolí a nejsou přítomny žádné interakce s okolím.

36. Tyto a tisíce dalších nových poznatků tak pozměnily i celkový přístup k péči o nemocné (včetně dlouhodobě či nevléčitelně nemocných), a to nejen tím, že prodloužily délku života, ale také zvýšily informovanost a zájem společnosti o otázky prevence, ochrany zdraví, léčby vážných nemocí a v neposlední řadě také o konkrétních způsobech „léčby“ nevléčitelných nemocí či kritických stavů pacientů. A právě onen zájem a nárůst informovanosti společnosti o nových léčebných procedurách prodlužujících i nevyhnutelné, doprovázen celkovými obavami z definitivního konce, ve společnosti rozproutly diskuze o povaze umírání, o zamezení utrpení, důstojné smrti atd., neboť vývoj medicíny a nové lékařské poznatky a procedury změnily i tradiční způsoby umírání (zejména v domácím prostředí) ve složitý lékařský proces („vytěšňování smrti za nemocniční plentu jako projev odmítání smrti jako přirozené součásti života“). Do popředí zájmu společnosti se tak dostává problematika asistované sebevraždy, resp. euthanasie, vnímaných jako prostředek k „důstojnému a bezbolestnému“ umírání. Z pohledu jejich právní regulace se zde střetávají právo na život jednotlivce ve spojení s lidskou důstojností, jeho individuální svoboda a právo na sebeurčení na straně jedné a na straně druhé povinnost státu (a konkrétně lékařů) chránit (zachraňovat – viz Hippokratova přísaha) a zachovávat (nikoliv odebrat) lidský život a zdraví jednotlivců, především poskytnutím příslušné odborné zdravotní péče.

37. Za klasický příklad intenzivního vývoje způsobu, jakým společnost a její hodnotový řád vnímá a nazírá na otázku smrti a důstojnost umírání, lze uvést Spojené státy americké, který s určitými kulturně-historickými odchylkami lze zobecnit i pro evropské prostředí. Jak již bylo výše naznačeno, vědecký (lékařský) vývoj poskytl společnosti nejen velké množství nových poznatků a informací k péči o nevléčitelně či vážně nemocné, ale paradoxně znamenal i určité odcizení medicíny a lékařů od společnosti a potenciálních pacientů, kteří se cítili být stylizováni do role „předmětů určených k lékařským pokusům“, aniž by byly vnímány jejich emoce a přání či ohledy na jejich blízké. Tak v 70. letech minulého století dochází v USA i ve světě ke vzniku a nástupu občanských iniciativ a hnutí (např. *Society for the Right to Die* v USA či *EXIT* ve Velké Británii) volajících alespoň po větším zapojení pacienta do rozhodovacího procesu ohledně způsobu jeho léčby, a to včetně způsobu jejího ukončení. Významnou roli zde přitom sehrála judikatura obecných soudů a zejména NS USA.

38. Zpočátku byla hlavním tématem garance oprávnění nevléčitelně nemocného pacienta odmítnout život mu prodlužující léčbu, kterou sám či jeho blízcí považují za zbytečnou či nadměrnou bolestivou. Nejtypičtěji se to týká případů, kdy se manžel, rodiče či příbuzní soudně domáhají i proti vůli lékařů odpojení svého blízkého-pacienta, nacházejícího se např. ve výše popsaném permanentním vegetativním stavu, od přístrojů (vyživovací trubice, respirační přístroje), které jej udržují na „živu“ (srov. tzv. *Quinlan case* z pol. 70. let minulého století, kde Nejvyšší soud New Jersey konstatoval, že součástí práva na soukromí může být i otázka volby umírání). Uvedený případ a jemu podobné v USA prolomily určité společenské tabu týkající se otázky smrti a důstojného umírání, což vedlo jednotlivé státy jednak k ustavení tzv. *hospital ethics committees*, řešících obdobné problematické spory mezi pacientem a nemocnicí, jednak zejména k uzákonění praktiky tzv. *living wills*, v nichž jednotlivci, nejen pacienti trpící vážnou a dlouhodobou nemocí, mohou vyjádřit svou vůli a přání, jak má s nimi být nakládáno pro případ, že v budoucnu upadnou do trvalého kómatu či

obdobných stavů, přičemž pro lékaře jsou zásadně závazným vodítkem pro jejich konání (viz např. kalifornský *Natural Death Act* z roku 1976). Postupem času tak docházelo k rozšiřování oprávnění pacientů i jejich blízkých ve vztahu k odmítnutí léčby, kdy hraničním se ukázal tzv. *Bouvia case* z pol. 80. let minulého století, kde se 26letá pacientka, která se zotavovala z následků nehody, jež však pro ni nepředstavovaly smrtelné nebezpečí, domáhala oprávnění odmítnout léčbu (odebrání vyživovací trubice) a tedy ukončení svého „nijak hodnotného“ života. V roce 1986 kalifornský Court of Appeal uznal její právo na odmítnutí léčby, i kdyby to znamenalo její smrt, a konstatoval, že touha jednotlivce ukončit svůj vlastní život představuje nejzazší mez výkonu jeho práva na soukromí a jeho individuální svobody.

39. Dalším impulsem popisovaného vývoje byl tzv. *Cruzan Case* z druhé pol. 80. let minulého století, kde se rodiče 25leté dcery, nacházející se v důsledku nehody v permanentním vegetativním stavu a odkázané pouze na dýchací a vyživovací trubice, domáhali ukončení její léčby, v čemž jim bránily zákony státu Missouri, neboť nebylo možné konstatovat existenci předešlého přání či souhlasu pacientky. Díky tomuto případu se uvedená problematika v roce 1990 stala poprvé předmětem rozhodování i NS USA (srov. rozhodnutí *Cruzan v. Director, Missouri Department of Health*). Nejvyšší soud předně konstatoval, že s ohledem na okolnosti tohoto případu lze dovodit ústavou garantované právo i již nezpůsobilého pacienta na odmítnutí život mu prodlužující léčby. Za ústavně souladný, s ohledem na povinnost státu chránit a zachovávat lidský život, nicméně označil i požadavek státu, aby bylo prokázáno, že to v minulosti bylo přáním pacienta (v daném případě to prokázáno bylo na základě nových svědeckých výpovědí celé řady příbuzných a přátel pacientky). Ihned poté takřka ve všech jednotlivých státech je uzákoněno oprávnění nevléčitelně nemocných pacientů odmítnout či ukončit život jim prodlužující léčbu (např. odpojení od přístrojů) (tzv. *pasivní euthanasie*) a stanoveny podmínky jeho využití [zásadně pro všechny plnoleté a plně způsobilé, příp. již nezpůsobilé pacienty, pokud předtím dostatečně a zřetelně své přání přímo (*living wills*) či nepřímě (svědecké výpovědi blízkých) vyjevili].

40. Od počátku 90. let minulého století se novým impulsem v diskuzích k uvedeným otázkám stává otázka asistované sebevraždy (*medically assisted suicide*), kdy pacient zpravidla (s výjimkou Švýcarska) pod dohledem a za pasivní pomoci lékaře (informace, posudky, příprava smrtící látky) ukončí svůj život pozřením či vpravením příslušné látky do těla. V USA se o nastartování vášnivých diskuzí k orázcí asistované sebevraždy postarala zejména medializace osoby dr. J. Kevorkiana a vznik nových hnutí (zejména *The Hemlock Society* a oponentních hnutí jako *Right to Life*, morálně podporovaných katolickou církví i protestanskými náboženskými skupinami), což bylo následováno několika pokusy (ve Washingtonu a v Kalifornii) o její legalizaci prostřednictvím tzv. *Death with Dignity Acts*). Jediným úspěšným pokusem bylo v roce 1994 přijetí *Death with Dignity Act* ve státě Oregon, který za určitých podmínek (oponentní lékařské posudky k fyzickému i duševnímu stavu pacienta, opakovaná žádost pacienta) legalizoval asistovanou sebevraždu. Jeho přijetí vyvolalo vlnu nevole a odporu i u federální vlády a téma asistované sebevraždy se tak stalo předmětem rozhodování NS USA (srov. rozhodnutí *Washington v. Glucksberg a Vacco v. Quill*), v němž Nejvyšší soud odmítl, že by XIV. dodatek k Ústavě USA (*due process clause*) garantoval obecně „právo zemřít“ či konkrétně právo na asistovanou sebevraždu. Pokud by k její nekontrolované a bez restriktivních podmínek vymezující legalizaci došlo, mohli by se nejen nevléčitelně nemocní pacienti postupně dostávat pod tlak společnosti (motivovaný zejména ekonomickými zájmy), aby svou (nákladnou) léčbu ukončili, i když sami nechtějí. Z práva zemřít (*right to die*) by se mohla stát vynucovaná povinnost zemřít (*duty to die*). Na druhou stranu ovšem Nejvyšší soud ponechal otevřená dvířka pro uvážení státu při přijímání zákonů legalizujících asistovanou sebevraždu, pokud tak učiní za přísně stanovených

podmínek. Zákon státu Oregon tak i nadále zůstal v platnosti (jeho ústavnost nepřímo konstatoval Nejvyšší soud v rozhodnutí *Gonzales v. Oregon*), když odmítl zásahy federální vlády do jurisdikce států k otázce poskytování „legitimních zdravotních zákroků“). Navíc byl v roce 2008 následován i dalším zákonem legalizujícím asistovanou sebevraždu ve státě Washington. Posledním z významných případů, jenž hluboce rozdělil americkou veřejnost a jenž byl především klasickým důkazem bezprecedentních zásahů státní i federální legislativy a exekutivy do pravomoci soudů, byl floridský tzv. *Schiavo case*, v němž se v roce 1998 do soudního sporu o charakter léčby pacientky nacházející se v permanentně vegetativním stavu a připojené k vyživovací trubici, dostal její manžel (jenž byl pro ukončení léčby) s jejími rodiči (pro pokračování léčby). Obecné soudy zpočátku dávaly za pravdu manželovi pacientky a nařídily ukončení léčby vytažením vyživovací trubice, nicméně vláda a parlament státu Florida narychlo v roce 2003 (šest dní po přijetí soudního rozhodnutí o vytažení vyživovací trubice z těla) přijaly zákon (tzv. *Schiavo's Law*), jenž nařizoval lékařskému personálu znovuzavedení vyživovací trubice do těla pacientky (v souvislosti s tímto případem se pro zákaz pacientům odmítat vyživovací léčbu, nacházející-li se v permanentně vegetativním stavu, vyslovila i katolická církev – viz projev papeže Jana Pavla II. z 20. 3. 2004 na mezinárodní konferenci „*Life-Sustaining Treatments and Vegetative State: Scientific Advances and Ethical Dilemmas*“). Tento zákon byl následně Nejvyšším soudem Floridy v roce 2004 prohlášen za protiústavní. Proti tomuto rozhodnutí se postavil americký Kongres, který v roce 2005 přijal tzv. *Act for the Relief of Parents of T. M. Schiavo*, jímž uvedenou problematiku vyjmul z jurisdikce soudů jednotlivých států a svěřil ji federálním soudům, což ovšem samotné federální soudy (včetně Nejvyššího soudu) odmítly a do případu nezasahovaly. V březnu roku 2005 T. Schiavo zemřela.

41. Stejně tak v Evropě dochází ke střetu zastánců a odpůrců uvedených otázek a praktik, k nimž rovněž převládá spíše zdrženlivý až odmítavý postoj, který je nadto posílen i hrůznými a odstrašujícími zkušenostmi z 2. světové války, holocaustu a nacistickou ideologií o „čistotě rasy“ a jejími konkrétními praktikami (např. nacistický projekt „*Aktion T4 – Gnadentod*“ opravňující stát k poskytnutí „milosrdné smrti“ duševně a mentálně nemocným či handicapovaným jednotlivcům, jejichž život byl vnímán jako „bezcestný“). Nicméně tento postoj je uplatňován převážně a zejména k otázce (aktivní) *euthanasie*, jež je zjednodušeně definována jako vědomé ukončení života za pomoci aplikace smrtící látky na žádost (či bez ní) pacienta či jeho blízkých ze strany třetí osoby, zejména lékaře. Z komparativního hlediska lze konstatovat, že ve většině evropských států je *de iure* (s určitými časovými odstupy, např. ve Francii až od roku 2004) garantováno oprávnění pacienta odmítnout i život mu prodlužující léčbu. V ČR lze toto odmítnutí učinit na základě tzv. informovaného souhlasu pacienta (viz jeho obdoba např. v § 8 zák. č. 123/2000 Sb., o zdravotnických a lékařských zařízeních, či § 7 zák. č. 282/2002 Sb., transplantační zákon). K uvedené praxi se vyslovil i Ústavní soud v nálezu III. ÚS 459/03, v němž zamítl ústavní stížnost rodičů nezletilého dítěte brojící proti předběžnému opatření soudu, který navzdory jejich nesouhlasu nařídil z důvodu ohrožení zdraví a života svěření nezletilého dítěte do péče příslušného léčebného zařízení k zahájení léčby, a shledal tak přípustným zásah do výkonu jejich rodičovských práv. V Německu od září 2009, kdy nabyl účinnosti tzv. *Patientenverfügungsgesetz*, lze dokonce vysledovat obdobu amerických „living wills“. Tento zákon byl následně v otázce způsobu a závaznosti takto projevené vůle a přání pacientů (extenzivně) interpretován v rozhodnutí Spolkového soudního dvora (*Bundesgerichtshof*) 2 StR 454/09, v němž zrušil odsuzující rozsudky soudů nižších instancí, jimiž za zabití k trestu odnětí svobody odsoudily dceru (a jejího právního zástupce za napomáhání k trestnému činu), která na základě před lety ústně vyslovené žádosti své matky jí vyňala vyživovací trubici z těla, díky čemuž matka posléze zemřela. Spolkový soudní dvůr takový projev vůle, učiněný v době plné způsobilosti matky, uznal za akceptovatelný a závazný pro posouzení trestnosti činu z hlediska doby jeho

spáchání (i jako důsledek tohoto rozhodnutí byly v lednu 2011 Spolkovou lékařskou komorou předloženy nové principy chování lékaře v obdobných situacích, tzv. *Grundsätze der Bundesärztekammer zur ärztlichen Sterbebegleitung*, v nichž již není striktně vyloučena možnost spoluúčasti lékaře na ukončení života prodlužující léčby pacienta, nicméně nebyly pro rozdílná stanoviska dosud akceptovány). Obdobné zákony, i když více benevolentní lze nalézt i v Dánsku a ve Švýcarsku.

42. Obdobně jako v USA ani většina evropských států nepovoluje asistovanou sebevraždu (s výjimkou Švýcarska a Skotska), ani (aktivní) euthanasii. Rovněž v ČR nejsou asistovaná sebevražda a euthanasie legalizovány a naopak jednání jim odpovídající je kriminalizováno (viz ust. § 30 odst. 1 a odst. 3 tr. zák., kdy se svolení osoby nevztahuje na souhlas k ublížení na zdraví či usmrcení, cit. § 144 tr. zák. upravující trestný čin napomáhání k sebevraždě a zejména § 140 jako trestný čin vraždy v případě aktivní euthanasie), přičemž nelze vysledovat ani žádné tendence, které by vedly k legalizaci jedné z uvedených praktik (spíše slabou výjimku lze spatřovat např. v senátním návrhu zákona senátorky V. Domšové o důstojnosti smrti z 15. 7. 2008 – senátní tisk č. 303, jenž byl zamítnut již v prvním čtení). Z důvodu její absence nelze ani předvídat směřování judikatury obecných soudů k uvedeným otázkám, která často může přispět k rozpoutání diskuzí k uvedeným tématům a vést případně i k legalizaci daných praktik. Tak tomu bylo např. ve Velké Británii, která sice rovněž cit. *Suicide Act* z roku 1961 *de iure* kriminalizuje asistovanou sebevraždu i euthanasii, nicméně obecné soudy ve svých rozhodnutích často odmítly trestně postihovat jednání v podobě ukončení léčby na žádost pacienta či jeho rodiny [srov. rozhodnutí *The Lords of Appeal R (Purdy) v Director of Public Prosecutions* z 30. 7. 2009, UKHL 45 (2009)]. To ostatně vedlo zákonodárce v roce 2005 k podání návrhu zákona (*Assisted Dying for the Terminally Ill Bill*), jímž by byla legalizována asistovaná sebevražda, ovšem po bouřlivých celospolečenských diskuzích nebyl v roce 2006 přijat.

43. ESLP se uvedenými otázkami doposud meritorně zabýval pouze v případě *Pretty* proti Spojenému království, v němž se stěžovatelka domáhala vyslovení, že *Suicide Act* porušuje čl. 2 Úmluvy, když s odkazem na něj statní orgány nevyhověly její žádosti, aby jejího manžela trestně nestíhaly, pokud jí na výslovnou žádost pomůže ukončit její život ovlivněný vážnou sklerotickou chorobou. ESLP stížnost zamítl, když mimo jiné konstatoval, že z čl. 2 Úmluvy nelze dovodit právo na smrt, ať z rukou třetí osoby, nebo s asistencí veřejného orgánu (svůj názor opřel i o Doporučení č. 1418 Parlamentního shromáždění Rady Evropy z roku 1999 – Ochrana lidských práv a důstojnosti smrtelně nemocných a umírajících).

44. Významnou výjimku představuje skupina států, které *de facto* akceptují, případně *de iure* legalizují nejen asistovanou sebevraždu, ale i euthanasii. Výsadní postavení v této skupině států má Nizozemí, které jako první *de facto* akceptovalo a posléze i *de iure* legalizovalo euthanasii. Počátky její legalizace se datují k roku 1973, kdy obecné soudy ve svých rozhodnutích přestaly trestně postihovat jednání v podobě aktivní euthanasie (tzv. případ *Postma*) a postupně začaly deklarovat neformální souhlas s tím, že lékaři nebudou za tato jednání trestně stíháni. Své závěry opíraly o nařízení nizozemské lékařské komory, která lékaře k těmto aktivitám ve výjimečných situacích opravňuje, neboť lékař má primární povinnost nenechat pacienta trpět, a to i za situace, že se její výkon může dostat do konfliktu s jeho povinností zachovávat život. Tyto závěry následně akceptoval i nizozemský parlament a přijetím „zákonu o kontrole ukončení života na žádost a asistované sebevraždě“, jenž nabyl účinnosti v dubnu 2002, se (aktivní) euthanasie a asistovaná sebevražda staly *de iure* legálními. Uvedený zákon se stanovenými podmínkami velmi podobá citovanému zákonu státu Oregon, nicméně jde ještě dále, když jednak o asistovanou sebevraždu umožňuje žádat i pacientům, kteří trpí vážnou, bolestivou, nikoliv však smrtelnou nemocí, jednak a zejména

legalizuje euthanasii, výhradně zákrokem lékaře. Po kritice nizozemská vláda k této úpravě vydala závazné pokyny, kdy např. zakazuje jejich užití na Alzheimerovu nemoc či na pacienty trpící duševními poruchami a depresemi a dále upřesňuje podmínky jejich aplikace na děti a mládež, kdy děti do 12 let o ně žádat nemohou, pouze jejich rodiče (týká se to i případů novorozenců trpících nevléčitelnými chorobami, což je legální rovněž ve Francii), dále děti v rozmezí 12 až 16 let tak mohou činit samotné, ale pouze se souhlasem rodičů, a mládež od 16 let i navzdory souhlasu rodičů. Realita v Nizozemí nicméně zůstává odlišná, neboť euthanasie jako preferovanější způsob „důstojné smrti“ je poskytována i nad rámec uvedených podmínek (zejména co do okruhu nemocí), což obecné soudy i nadále odmítají trestněprávně postihovat.

45. Nizozemský „vzor“ legalizace asistované sebevraždy i euthanasie ve stejném rozsahu následovala posléze od roku 2002 i Belgie a od roku 2008 také Lucembursko. Do uvedené skupiny států patří rovněž Švýcarsko, které ovšem *de iure* legalizuje pouze asistovanou sebevraždu, nicméně podmínky jejího výkonu jsou neobvykle benevolentní. Umožňuje ji provádět i bez opakované žádosti, striktně nevymezuje vážnost a charakter nemocí, při nichž ji lze aplikovat, ani okruh oprávněných osob (bez ohledu na občanství) a navíc ji umožňuje aplikovat za dozoru a konzultace i ne-lékařského, licencovaného personálu. Dva posledně zmíněné faktory významně přispěly k tomu, že Švýcarsko se stalo destinací tzv. sebevražedných zahraničních turistů (nechvalně proslulou se svými aktivitami a nabízenými službami z této oblasti stala činnost společnosti Dignitas). V neposlední řadě je třeba zmínit i dva neevropské státy, které se pokusily o přijetí zákonů legalizujících euthanasii, nicméně neúspěšně. V Kolumbii byl v roce 1997 zákon o legalizaci euthanasie přijat a „ústavně posvěcen“ i tamním ústavním soudem, nicméně v roce 1999 byla euthanasie přijetím nového zákona opět kriminalizována. Rovněž krátkého trvání měl obdobný zákon v oblasti Severního teritoria Austrálie z roku 1996, když jej australský federální parlament zrušil (poprvé ve své historii tak uplatnil svou pravomoc rušit zákony přijaté na úrovni teritorií).

46. Obecně tak společnost zůstala v uvedených otázkách prakticky rovnoměrně rozdělena, přičemž zdrženlivý až odmítavý postoj převažuje zejména k legalizaci asistované sebevraždy a ještě více (aktivní) euthanasie, které jsou za určitých podmínek legalizovány jen v malé skupině uvedených států. Její zastánci argumentují zejména právem jednotlivce důstojně, bezbolestně zemřít, a to i s ohledem na jeho blízké, zatímco odpůrci argumentují především povinností státu a společnosti chránit a zachovávat život v jakékoliv kvalitě, hrozbou z nadužívání (tzv. *slippery slope* efekt) a ekonomického a sociálního zneužití takových praktik i ve vztahu ke starým a sociálně slabým lidem, vnímaným jako ekonomická zátěž (nikoliv právo, ale povinnost zemřít). Sjednocujícím stanoviskem obou táborů tak zůstává nesouhlas se současným stavem péče o vážně či nevléčitelně nemocné a potřeba rozvoje a zvýšení kvality tzv. paliativní péče a obecně zdravotní péče jako takové, zejména směrem blíže k pacientům a jejich potřebám a přáním.

odstavec 3

47. Třetí otázkou, jež společně s problematikou práva nenarozeného dítěte (plodu) na život a „práva (důstojně) zemřít“ vytváří pomyslný triumvirát nejproblematictějších a nejkontroverznějších otázek spojených se základním právem na život, je problematika trestu smrti. Zatímco však v evropském prostředí (až na některé výjimky) je kontroverze nad touto otázkou vedena spíše v rovině právně-teoretického či společensko-mravního diskurzu, zejména v USA je to otázka velmi třaskavá a obdobně jako výše předestřená témata, i otázka trestu smrti rozděluje společnost na dva protichůdné názorové tábory. Jak ovšem dokazuje naše historie a také původní, nezměněné znění čl. 2 odst. 1 Úmluvy („*nikdo nesmí být úmyslně zbaven života kromě výkonu soudem uloženého trestu...*“), i v evropském prostředí bylo používání trestu smrti v nedávné minulosti právně aprobované a společností

akceptované. Na druhou stranu je třeba zdůraznit, že Úmluva byla přijímána v odlišném společenském (poválečném) klimatu, než které panuje nyní. Od té doby se totiž drtivá většina států řadí mezi tzv. abolicionistické státy, kdy ve svých ústavních dokumentech většinou explicitně stanovily zákaz trestu smrti, jako např. Belgie (čl. 18), Finsko (§ 6), Řecko (čl. 7), Irsko (čl. 40), Itálie (čl. 27), Německo (čl. 102), Nizozemí (čl. 114), Rakousko (čl. 85), Portugalsko (čl. 24), Slovensko (čl. 15), Slovinsko (čl. 17), Švédsko (§ 4), Španělsko (čl. 15).

48. Tento trend byl nastartován (pomineme-li historické a nábožensko-filosofické kořeny abolicionistického hnutí v dílech C. Baccarii či v osvícenství) v 50. letech minulého století, kdy např. v Německu byl zákaz trestu smrti v roce 1949 zakotven ihned do GG (čl. 102) jako reakce na hrůzy 2. světové války. Ve Velké Británii se abolicionistické tendence projevovaly již v polovině 19. století (např. v díle J. Benthama) a pak ve 20. století, kdy za přispění britského politika S. Silvermana britský parlament v roce 1965 přijal tzv. *Murder (Abolition of the Death Penalty) Act*, jenž rušil trest smrti pro trestný čin vraždy. Obdobně ve Francii se abolicionistické tendence objevovaly v dílech významných literátů a filosofů (V. Hugo, A. Camus), jež měly vliv na veřejné mínění a také na politické elity. Nicméně proces vedoucí ke zrušení trestu smrti byl zde o něco delší, neboť v 60. letech minulého století Francie čelila vysoké kriminalitě, což francouzskou veřejnost ohledně otázky zrušení trestu smrti silně rozdělovalo. Proto Francie zrušila trest smrti až v roce 1981 (za velkého přispění právníka a pozdějšího předsedy Ústavní rady R. Badintera). Tento ve stručnosti naznačený vývoj byl v mnoha směrech a faktorech prakticky shodný, neboť ve všech uvedených zemích bylo zrušení trestu smrti prosazeno politickými elitami i navzdory převažujícím tendencím a názorům společnosti, plédujícím pro zachování trestu smrti pro ty nejzávažnější zločiny, včetně vraždy.

49. Rovněž na mezinárodní úrovni abolicionistické tendence velmi pozvolna nacházely odraz v příslušných lidskoprávních dokumentech, což lze opětovně odůvodnit zejména hrůznými událostmi 2. světové války, jež koneckonců vedly i ke zpozitivnění konceptu práva na život (již při projednávání Všeobecné deklarace se objevovaly názory volající po úplném zrušení trestu smrti). A tak v historii dosud preferovaná pravomoc státu absolutně trestat se začíná střetávat s onou obrannou funkcí základního práva na život, tj. právem jednotlivců nebýt ze strany státu zbaven života. Trest smrti nicméně i nadále přetrvával jako „přípustné“ omezení práva na život a důraz byl kladen spíše na zabránění mučení či ponižujícího zacházení nebo trestání a také na spravedlnost procesu vedoucího k vynesení absolutního trestu, což se projevuje zejména v čl. 6 odst. 2 MPOPP (navzdory původním návrhům Uruguaye a Kolumbie o zakotvení absolutního zákazu trestu smrti). Dle jeho znění je trest smrti přípustěn pouze ve státech, v nichž dosud nebyl zrušen, a může být uložen pouze za „nejtěžší zločiny“ podle práva platného v době jejich spáchání, jež neodporuje ustanovením MPOPP a Úmluvy o zabránění a trestání zločinů genocidia (1948). Pro USA se MPOPP stal účinným až v září 1992, nicméně jej ratifikovaly s výhradami k čl. 6 (a jako jediný stát i k čl. 7: zákaz mučení a ponižujícího trestání; jejich závaznost a platnost i pro jednotlivé americké státy potvrdil Nejvyšší soud USA v rozhodnutí *Domingues v. Nevada*). Novým impulsem abolicionistických tendencí pak bylo přijetí Druhého opčního protokolu k MPOPP v roce 1989 (ČR k němu přistoupila v roce 2004), který si kladl za cíl zrušení trestu smrti na osobách podléhajících jurisdikci smluvních států (čl. 1), s výjimkou nejtěžších vojenských trestných činů v období válek (čl. 2). MPOPP se tak ve spojení s citovaným protokolem stává nejvýznamnějším univerzálním lidskoprávním dokumentem zakazujícím trest smrti pro období míru. Zmínit je třeba i Úmluvu o právech dítěte (1989), která v čl. 37 zavazuje smluvní strany k zákazu ukládat trest smrti osobám mladším 18 let.

50. Také na regionální úrovni nacházejí odraz (či jsou naopak podporovány) v národních státech převažující abolicionistické tendence (zejména v evropském regionu, na

rozdíl od nemalé skupiny arabských (např. Jemen, Saudská Arábie, Irán, Sýrie, Egypt, Izrael) či asijských států (Čína, KLR, Korea, Vietnam). V evropském regionu vrcholily tyto tendence v 80. letech minulého století (viz např. rezoluce Parlamentního shromáždění Rady Evropy 727 (1980) z 22. 4. 1980 o zrušení trestu smrti) v přijetí Protokolu č. 6 k Úmluvě (1983), který smluvní státy zavazoval ke zrušení trestu smrti v období míru (čl. 1), nicméně i nadále ponechával výjimku jeho uložení v podmínkách válečného stavu nebo při bezprostřední hrozbě války. Poté, co tento protokol vstoupil v roce 1985 v platnost, začala Rada Evropy razantněji klást důraz na zavedení zákazu trestu smrti u všech členských států a snažila se přimět je k jeho ratifikaci [srov. rezoluce Parlamentního shromáždění Rady Evropy 1044 (1994) z 4. 10. 1994 o zrušení trestu smrti, či 1187 (1999) z 27. 5. 1999, Evropa: kontinent bez trestu smrti, a celou řadu rezolucí směřující proti státům, jež i nadále povolovaly trest smrti – Albánie, Turecko, Arménie, Ukrajina, Rusko, Bělorusko]. Dověšením abolicionistického procesu směřujícího k absolutnímu zákazu trestu smrti, tj. i pro období válek, se stalo přijetí Protokolu č. 13 k Úmluvě (2002) (platnosti nabyl k 1. 7. 2003), jenž ruší trest smrti za všech okolností (výjimku tvoří čl. 4 umožňující smluvním státům omezit místní působnost protokolu na část svých území). S výjimkou Ázerbájdžánu a Ruska, jež uvedený protokol nepodepsaly (nicméně Rusko rozhodnutím tamního Ústavního soudu v roce 2009 uvalilo moratorium na výkon trestu smrti i v souladu s Protokolem č. 13), a rovněž Arménie, Polsko, Lotyšsko, které jej doposud neratifikovaly (nicméně pro posledně dva zmíněné státy jako členské státy EU je závazná i její politika zákazu trestu smrti – viz čl. 2 Listiny EU), absolutní zákaz trestu smrti platí pro celou Evropu. Pro úplnost je třeba dodat, že rovněž Americká úmluva v čl. 4 odst. 2 vymezuje podmínky ukládání trestu smrti (procesní záruky, zákaz jejich ukládání těhotným ženám, mladistvým pachatelům či pachatelům starším 70ti let), jež byla nadto doplněna o Druhý protokol o zrušení trestu smrti z roku 1990 zavazující signatářské státy ke zrušení trestu smrti pro období míru. Obdobné podmínky pro ukládání trestu smrti jako Americká úmluva zakotvuje i Arabská charta v čl. 7 (nadto zakazující výkon trestu smrti na matce dítěte do dvou let věku a zdůrazňující obecně potřebu chránit zájmy nezletilých).

51. ESLP se k otázce trestu smrti přímo vyslovil pouze v několika svých rozhodnutích, zejména pak v rozhodnutí ve věci Öcalan proti Turecku, kde konstatoval, že samotné odsouzení A. Öcalana (bývalého lídra Kurdské strany pracujících) v roce 1999 k trestu smrti za protistátní činnost (v důsledku zrušení trestu smrti v Turecku pro období míru v roce 2002 byl tento trest změněn na doživotní trest odnětí svobody) je třeba i navzdory uvedené okolnosti považovat za rozporné s čl. 2 a čl. 3 Úmluvy, když zohlednil i celkový mezinárodní vývoj směřující k úplnému zákazu trestu smrti. Dále konstatoval, že i kdyby z izolovaně interpretovaného čl. 2 Úmluvy dovodil povolení uložit trest smrti, v daném případě jeho uložení neodpovídalo nezbytným náležitostem spravedlivého procesu, když strach a nejistotu vyvolávající neustálá hrozba z vykonání uloženého trestu smrti, jimž musel A. Öcalan čelit po celé tři roky, nelze ponechat odděleně nejen od požadavků spravedlivého procesu, ale také požadavků vyplývajících ze zákazu nelidského zacházení dle čl. 3 Úmluvy. Právě ve spojitosti s čl. 3 Úmluvy je pak v judikatuře ESLP hojně posuzována samostatná otázka související s problematikou trestu smrti, a to otázka posouzení reálné hrozby (*substantial grounds*) uložení či vykonání trestu smrti v případě extradice pachatele do jurisdikce státu, jenž trest smrti povoluje. ESLP ji v konkrétních případech považuje vesměs za rozpornou se zákazem podrobování jednotlivce nelidskému či ponižujícímu trestu dle čl. 3 Úmluvy, za který je trest smrti mezinárodním standardem ochrany základních práv již považován (srov. Soering proti Spojenému království, Jabari proti Turecku, Bader a Kanbor proti Švédsku či Al-Saadoon a Mufdhi proti Spojenému království, ale také nález Ústavního soudu ČR sp. zn. I. ÚS 752/02 či rozhodnutí Spolkového ústavního soudu 1 BvR 93/64 (*Auslieferung I*) či Nejvyššího soudu Kanady *United States v. Burns*).

52. ČR samozřejmě není v evropském prostoru co do zákazu trestu smrti výjimkou, a to nejen vzhledem k ratifikaci a době účinnosti citovaných protokolů k Úmluvě (k 1. 1. 1993, resp. k 1. 11. 2004), ale již od nabytí účinnosti novely trestního zákona (zákon č. 175/1990 Sb.), tj. k 1. 7. 1990, na jejímž základě byl zrušen trest smrti a nahrazen trestem odnětí svobody na doživotí. Znění komentovaného odstavce 3 („*trest smrti se nepřipouští*“) pak představuje ústavní stvrzení zákazu trestu smrti a z ústavního hlediska představuje hranici (mez) omezení základního práva na život vyplývající z Ústavy i z mezinárodního standardu ochrany základních práv a svobod. Za tuto hranici je zákonodárci bezpodmínečně zapovězeno vstoupit (viz úvod ke komentáři). Nahlíženo z historického hlediska je možné konstatovat, že zrušení trestu smrti na našem území (a obecně ve státech bývalého „východního bloku“) nemá přímou souvislost s převahou abolicionistických tendencí, ale je důsledkem společensko-politických změn po roce 1989. Na ideový střet zastánců a odpůrců trestu smrti na území ČR nebyl totiž v období od konce 2. světové války prakticky žádný prostor. Zatímco v období bezprostředně poválečném se z trestu smrti stal nástroj vendety proti skutečným i domnělým kolaborantům, jež byla legalizována na základě retribučních dekretů a rozhodnutí mimořádných, lidových soudů, po únoru 1948 se z trestu smrti (justiční vraždy) stal zase nástroj politických procesů, sloužící k upevnění lidově-demokratického zřízení a trestající domnělé ideové i politické odpůrce režimu pro trestné činy velezrady a vyzvědačství, přičemž zákonnou oporu tvořily zákon č. 231/1948 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky a nový trestní zákon č. 86/1950 Sb. Od poloviny 50. let minulého století (v souvislosti s novelami trestního zákona a trestního řízení soudního) byly zrušeny některé dříve hojně využívané trestné činy a na trest smrti bylo již nahlíženo jako na trest, jenž mohl být fakultativně a při splnění stanovených podmínek uložen za spáchání vymezených trestných činů (celkem 33).

53. Výklad týkající se problematiky trestu smrti by byl neúplným, pokud by se alespoň okrajově nezmínil o společensko-politické realitě v USA, kde otázka trestu smrti zůstává jednou z nejdiskutovanějších a jež společnost rozděluje na dva protichůdné tábory – abolicionistů (zastánců zrušení trestu smrti) a retencionistů (zastánců jeho zachování). Mezi hlavní argumenty (vedle morálních dilemat a nábožensko-filosofických sporů o povaze a funkcích trestu) pro zachování trestu smrti je nejčastěji zmiňován jeho odstrašující účinek, který nemá jen samotná existence trestu, ale konkrétně i vynesení rozsudku trestu smrti a rovněž provedení samotné popravy. Navíc je v něm spatřována jeho generální preventivní funkce, kdy zjednodušeně řečeno hrozba jeho uložení zachraňuje životy, když případné pachatele odrazuje od spáchání vraždy. Studie, vycházející ze statistických dat ohledně počtu spáchaných vražd v daném státě, jsou často kritizovány pro složitost a téměř nemožnost zkoumat a měřit daný jev. Naopak je argumentováno potřebou zavést přísná, nikoliv však absolutní opatření s obdobným odstrašujícím efektem jako např. vysoké tresty, „nulová tolerance“ či „tříkrát a dost“. Dalším argumentem pro je retribuční efekt trestu smrti, v němž se odráží touha společnosti po odplatě a zadostiučinění za spáchaný trestný čin (inspirace je velmi účelově hledána v židovsko-křesťanské tradici – „oko za oko“ – viz výše). Pro pozůstalé po oběti je tato touha v mnoha amerických státech „uspokojována“ i zavedením možnosti osobní přítomnosti na popravě. Často užívaným argumentem pro zachování trestu smrti, který vyplývá z jeho vlastnosti jako definitivního řešení, je zabránění hrozby útěku pachatele a jeho recidivy. Užíván je rovněž i ekonomický argument, kdy náklady na doživotní či dlouhodobé věznění pachatelů jsou považovány za nesrovnatelně vyšší než v případě trestu smrti. Tento argument je nezdánlivě, se statistickou oporou v konkrétních údajích, vyvracován tvrzením, že naopak trest smrti, především díky nechvalně proslulému čekání na popravu („*death row*“) činící v USA průměrně 12 let (!), a doplněno o náklady na zvýšenou ostrahu a lékařský dozor, se stává mnohem nákladnějším. V neposlední řadě se zastánci trestu smrti opírají o veřejné mínění, které obecně převažuje na stranu zastánců trestu smrti (v ČR dle

údajů průzkumu CVVM z května 2010 s ním vyslovilo souhlas až 60% dotázaných). Odpůrci trestu smrti vedle výše naznačených protiargumentů a nábožensko-filosofických zdrojů abolicionistického hnutí založených zejména na ideálu humanismu, užívají argument neustále přítomné hrozby justičního omylu, který se výkonem trestu smrti stává fatálním, ačkoliv se forenzní vědy a vyšetřovací praktiky neustále vyvíjejí a modernizují a umožňují tak i zpětně vyvrátit dřívější tvrzení či pochybnosti. Tomu bývá odporováno silicím důrazem na zajištění širokých a několikastupňových záruk spravedlivého procesu před uložením trestu smrti. Dále je argumentováno jeho nemorálností, globálním trendem směřujícím k jeho absolutnímu zrušení a samozřejmě v první řadě nerespektováním hodnoty lidské důstojnosti a z ní vyvěrající potřeby zachovat a chránit lidský život pro jeho vnitřní hodnotu, tedy zásahem do základního práva na život, případně nerespektování zákazu nelidského a ponižujícího trestání (viz výše).

54. Za významný faktor silně ovlivňující nejen směřování i obsah uvedeného diskurzu, ale i konkrétní podobu zákonů povolujících trest smrti na úrovni jednotlivých států je třeba považovat judikaturu Nejvyššího soudu USA. Silicí abolicionistické tendence v Evropě nemohly zůstat bez odezvy ani v USA, kde vyvrcholily v 70. letech minulého století a přijetím rozhodnutí Nejvyššího soudu v roce 1972 ve spojené věci *Furman v. Georgia*. V něm soudci NS v poměru 5 ku 4 (každý se separátním stanoviskem) za protiústavní (rozpor s VIII. dodatkem ústavy – „*Cruel and Unusual Punishment clause*“) označili celkem 40 zákonů jednotlivých států, v nichž absentovaly zejména striktně vymezené podmínky pro ukládání trestu smrti, což umožňovalo jejich svévolné a časté zneužívání, zejména pro rasové předsudky. Tím NS *de facto* vyhlásil moratorium na výkon trestu smrti na celém území USA. Toto vítězství abolicionistů trvalo ovšem velmi krátce, když jednotlivé státy v čele s Texasem, Floridou a Georgií, v souladu se závěry citovaného rozhodnutí přijaly nové, tresty smrti opětovně zavádějící zákony. Většinu z nich pak následně NS v roce 1976 v rozhodnutí ve spojené věci *Gregg v. Georgia* označil za souladné s ústavou, když dovodil, že trest smrti jako takový není v rozporu s hodnotou lidské důstojnosti chráněnou především VIII. dodatkem, nelze jej považovat za krutý a neobvyklý trest a jeho užití na trestné činy vraždy je plně adekvátní, když primárně plní retribuční a odstrašující funkci. Zároveň pro zákony povolující trest smrti vymezil nezbytné podmínky, které musí splňovat (objektivní kritéria jeho ukládání, garance spravedlivého procesu, zvážení individuálních okolností případu a vlastností pachatele). Tímto rozhodnutím NS zákonodárcům jednotlivých států uvolnil ruce k přijetí nových zákonů a znovuzavedení trestu smrti v drtivé většině z nich, což ostatně platí dodnes (v současnosti je trest smrti uzákoněn ve více než 2/3 amerických států).

55. Po tomto „debaklu“ se abolicionistické hnutí soustředilo především na přezkum jednotlivých podmínek ukládání i výkonu trestu smrti, což vedlo k přijetí celé řady rozhodnutí Nejvyššího soudu. Zásadním tématem bylo vykonávání trestů smrti na mladistvých (*juveniles* – 16-17 let) pachatelích (v době spáchání trestného činu) a také mentálně postižených či duševně nemocných odsouzených. K prvnímu tématu se Nejvyšší soud vyslovil nejprve v roce 1988 v rozhodnutí *Thompson v. Oklahoma*, jímž sice zrušil trest smrti pro 15letého pachatele jako trest nehumánní a krutý, nicméně následně v roce 1989 v rozhodnutí *Stanford v. Kentucky* soud za souladný s VIII. dodatkem ústavy označil trest smrti ukládaný mladistvým pachatelům ve věku minimálně 16 let. Tato praxe (vedoucí k vykonání 22 trestů smrti mladistvých pachatelů), vehementně kritizována mezinárodním společenstvím (zejména odkazem na čl. 37 Úmluvy o právech dítěte, kterou USA společně se Somálskem jako jediné státy neratifikovaly), byla jako neústavní zakázána až v roce 2005 v rozhodnutí *Roper v. Simmons*. NS jím překonal výše citované rozhodnutí, když na základě tzv. *evolving standards of decency* testu a sociologických a psychologických poznatků o vyspělosti mladistvých dovodil, že tresty ukládané mladistvým pachatelům mladším 18 let je třeba považovat za

kruté a tedy rozporné s VIII. dodatkem ústavy. Tím jako protiústavní zrušil všech 25 zákonů jednotlivých států, které umožňovaly ukládat tresty smrti mladistvým pachatelům, byť pouze ve státech Texas, Oklahoma a Virginie byly skutečně v praxi aplikovány. Uvedené závěry pak Nejvyšší soud vztáhl i na tresty odnětí svobody na doživotí ukládané mladistvým pachatelům bez možnosti podmíněčného propuštění, jež byly uloženy za trestné činy bez smrtelných následků (srov. rozhodnutí *Graham v. Florida*).

56. Rovněž v otázce ukládání trestu smrti mentálně postiženým a duševně nemocným učinil Nejvyšší soud USA určitý obrat, když sice nejprve v rozhodnutí *Ford v. Wainwright* za neústavní označil ukládání trestů smrti duševně nemocným pachatelům, jimž musí být garantovány procesní záruky slyšení a dokazování stran jejich duševního stavu. Posléze však přijal rozhodnutí *Penry v. Lynaugh*, jímž za souladné s ústavou označil ukládání trestů smrti mentálně postiženým pachatelům, nicméně v daném případě stát Texas dostatečně těmto pachatelům v průběhu procesu negarantoval slyšení a neuvážil otázky závažnosti mentálního postižení jako trest zmírňujícího faktoru, a proto daný rozsudek zrušil. Vzhledem k okolnosti, že porota v daném případě opět dostatečně a vyčerpávajícím způsobem nezávažila onu míru závažnosti mentálního postižení pachatele, Nejvyšší soud rozhodnutím *Penry v. Johnson* zrušil i druhý odsuzující rozsudek, aniž by však revidoval svůj závěr o přípustnosti ukládání trestu smrti mentálně postiženým pachatelům. To učinil až v roce 2002 v rozhodnutí *Atkins v. Virginia*, kdy dospěl k závěru, že ukládání trestu smrti mentálně postiženým je v rozporu s VIII. dodatkem ústavy. Uvedené závěry pak Nejvyšší soud rozšířil i na případy, kdy odsouzení pachatelé nejsou vzhledem ke své nízké inteligenci schopni posoudit závažnost a příčiny uloženého trestu smrti a je povinností státu tyto okolnosti před jeho vykonáním zkoumat (srov. rozhodnutí *Panetti v. Quarterman*).

odstavec 4

57. V celkovém kontextu čl. 6 Listiny se ústavodárcem zvolená formulace odstavce 4 jeví poněkud nejednoznačnou a nesrozumitelnou. Striktně vzato z jazykového hlediska, již samotné užití plurálu („*porušením práv podle tohoto článku*“) se nejeví s ohledem na přesné znění čl. 6 příliš srozumitelným. V komentovaném čl. 6 je totiž výslovně garantováno samostatné právo každého na život a ve znění jednotlivých odstavců se spíše odráží a jsou reflektovány pouze jeho určité dílčí aspekty a otázky s ním související (rozsah ochrany poskytované právem na život, trest smrti) či jeho funkce (zejména obranná v odst. 2), nikoliv však jednotlivá samostatná práva (ve smyslu právo na zákaz trestu smrti?). Případná existence z práva na život odvozených „práv“ jako „právo na potrat“, resp. právo nenarozeného dítěte na život či „právo na smrt“, jejichž povaha jako práv samostatných je i přesto velmi problematická, ze samotného znění čl. 6 zřetelně nevyplývá a jejich judikatorní dovození ústavodárce do budoucna s jistotou rozhodně předvídat nemohl.

58. Odhlédneme-li od jazykových nesrovnalostí, odstavec 4 skutečně představuje určitou relativizaci jinak absolutně vyjádřeného imperativu odstavce 2 („nikdo nesmí být zbaven života“). Explicitně tak stvrzuje, že právo na život, primárně v jeho obranné funkci ve smyslu práva nebýt zbaven života, není absolutně neomezitelné, když předvídá existenci jednání, které, ač vede k fatálnímu důsledku zbavení života jednotlivce, není ze zákona považováno za protiprávní, trestněprávně postihované. Ve volbě, vymezení a konkrétním způsobu trestněprávní ochrany hodnoty lidského života (objekt ochrany) a rovněž v přísnosti trestní represe za její případné porušení se (vedle ústavních dokumentů) nejvíce odráží (jsou do ní projektovány) hodnotová orientace a vnímání a nazírání společnosti na hodnotu lidského života. Jednotlivé aspekty práva na život jsou tak v daném státě či lépe regionu s odlišnou nábožensko-kulturní tradicí a hodnotovým řádem (viz např. vliv židovského práva či islámského náboženství a práva Šaría) trestněprávně vymezovány a regulovány odlišně, v různé míře a rozsahu a rovněž s různou intenzitou trestány. Vedle obecně (co do jejich

nezbytného trestního postihu) akceptovaných jednání přímo ohrožujících život jednotlivce jako je vražda, zabití či ublížení na zdraví aj., lze za odlišující a hraniční označit právě výše nastíněné otázky jako je právní regulace a případná kriminalizace potratů, způsob a rozsah trestněprávní ochrany plodu, euthanasie či sebevraždy anebo přístup k zákazu trestu smrti. Uvedené faktory, i když v menší míře se pak projevují i v konkrétním vymezení a následném judikování podmínek a okolností vylučujících protiprávnost jinak trestně postihovaného jednání, v jehož důsledku došlo k usmrcení jednotlivce.

59. Listina, na rozdíl od Úmluvy či MPOPP, specifické případy omezení práva na život blíže nevynezuje (s výjimkou zákazu trestu smrti). Jejich samotné vymezení i konkretizace podmínek a okolností, za nichž jednání vedoucí ke zbavení života jednotlivce není trestné, je přenecháno podústavní (trestněprávní) úpravě a tedy na vůli zákonodárce. I když i pro případná omezení práva na život platí Listinou stanovená nejzazší mez, tj. že vždy musí být šetřeno jeho podstaty a smyslu s tím, že omezení nesmí být zneužíváno k jiným účelům, než pro které bylo stanoveno (viz komentář k čl. 4 odst. 4 Listiny), je stěží představitelné, že by se zákonodárce v demokratickém právním státě založeném na úctě k základním právům a svobodám a respektující obecně sdílené hodnoty lidství a lidské důstojnosti k této nejzazší hranici omezení i jen přiblížil. Přijatelná míra omezení práva na život musí být vzhledem k jeho fundamentální povaze stanovena striktněji než u většiny ostatních základních práv. Proto i na předmětné zákony, které takové omezující podmínky a jednání stanovují, je třeba klást ty nejpřísnější nároky co do jeho formálních i obsahových náležitostí.

60. Ponecháme-li stranou dosud neřešenou a nevyřešenou otázku ústavnosti předmětných právních úprav, jak již bylo výše předestřeno, v ČR z uvedených hraničních příkladů kriminalizovány nejsou interrupce se souhlasem matky prováděné v souladu s cit. zákonem o umělém přerušení těhotenství. Stejně tak dle § 163 tr. zák. není trestně postihována těhotná žena, která (v rozporu s cit. zákonem o umělém přerušení těhotenství) své těhotenství sama uměle přeruší nebo o to jiného požádá či mu to dovolí. Naopak kriminalizováno je přerušení těhotenství bez souhlasu matky, resp. ze zákona nedovolené přerušení těhotenství i se souhlasem matky a svádění a napomáhání k němu (viz Díl 4 – Trestné činy proti těhotenství tr. zák.). Samotný plod pak požívá trestněprávní ochrany jednak skrze ochranu života a zdraví těhotné ženy (viz výše uvedené trestné činy proti těhotenství či ust. § 122 odst. 2 písm. g) tr. zák., kde ublížení na zdraví, při němž dojde k poškození či usmrcení plodu je kvalifikováno jako těžké), jednak samostatně (ochrana lidského embrya před nedovoleným nakládáním s ním dle § 167 tr. zák.). Rovněž sebevražda není přímo kriminalizována (resp. její neúspěšný pokus), nicméně pohnutka či napomáhání k sebevraždě již trestným činem je (§ 144 tr. zák.). Zbylé, výše probírané otázky jsou zakázány přímo a výslovně ústavou (trest smrti) anebo jsou trestním zákoníkem kriminalizována jednání, jež jejich znaky vykazují (asistovaná sebevražda, euthanasie).

61. Trestní zákoník rovněž přímo vymezuje podmínky a okolnosti vylučující protiprávnost jinak trestně postihovaného jednání, v jehož důsledku došlo (může dojít) k usmrcení jednotlivce [krajní nouze (§ 28) či nutná obrana (§ 29)], anebo její zakotvení předpokládá v jiných speciálních předpisech [oprávněné použití zbraně (§ 30) – mezi tyto speciální předpisy je třeba zařadit zejména zák. č. 273/2008 Sb., o Policii ČR, vymezující v ust. § 56 odst. 1 situace, za nichž je policista oprávněn použít zbraň, dále pak § 42 zák. č. 219/1999 Sb., o ozbrojených silách ČR, § 40 zák. č. 13/1993 Sb., celní zákon, § 20 zák. č. 553/1991 Sb., o obecní policii, či § 5 zák. č. 289/2005 Sb. o Vojenském zpravodajství]. S ohledem na názory právní teorie i praxe nelze tento výčet okolností vylučujících protiprávnost obecně považovat za vyčerpávající, což potvrzuje i znění tr. zák., jenž mezi ně výslovně řadí i svolení poškozeného (§ 30) či přípustné riziko (§ 31). Nicméně jejich užití ve

vztahu k právu na život je buď v druhém případě výslovně vyloučeno („*Nejde o přípustné riziko, jestliže taková činnost ohrozí život nebo zdraví člověka*“), anebo v prvním případě naráží na samou podstatu práva na život jako práva nezczizitelného (nepřenositelného), což je ovšem v určitých ohledech (viz zejména otázka euthanasie) relativizováno a rozporováno.

62. Samotná interpretace a aplikace uvedených okolností vylučujících protiprávnost, s ohledem na specifika konkrétního případu a zejména z hlediska proporcionality přezkoumávaného zásahu ve vztahu k právu na život jednotlivce, tj. přiměřenost útoku, chráněné zájmy, užití smrtící síly jako *ultima ratio* prostředek, je primárně věcí příslušných obecných soudů, příp. následně Ústavního soudu. V této souvislosti nelze odhlédnout od skutečnosti, že materiální obsah čl. 2 Úmluvy, jež je součástí ústavního pořádku ČR, se kryje s materiálním obsahem čl. 6 Listiny. Proto při ochraně poskytované čl. 6 Listiny, při stanovení podmínek jeho omezení i při interpretaci a případné aplikaci okolností vylučujících protiprávnost jednání, jež mělo za následek zbavení života jednotlivce, je třeba přihlížet i k úrovni standardu ochrany poskytované právu na život Úmluvou, tj. i k čl. 2 odst. 2 Úmluvy stanoveným podmínkám a na jejich judikatorní vymezení ze strany ESLP (viz výše).

63. V diskuzích nad problematikou a obsahem zákonem stanovených výjimek a okolností, za nichž není porušení ústavního imperativu ochrany lidského života považováno za trestné, je velmi často zmiňována otázka, zda ochrana majetku je či není právně obhajitelným důvodem pro jednání, v jehož důsledku dojde k usmrcení jednotlivce-útočnicka (např. vloupání, krádež či i pouhý vstup na pozemek). V ČR je s ohledem na výše uvedené stěží představitelné, že by pod okolnosti vylučující protiprávnost (zejm. nutná obrana či krajní nouze), bylo možné podřadit a za přiměřené označit užití smrtící síly za účelem odvrácení útoku na majetek. Rovněž i jiné státy k této problematice zaujímají jednoznačně negativní stanovisko (srov. čl. 122 až 125 francouzského *Code Pénal* či rozhodnutí Nejvyššího soudu Kanady R. v. Gunning). V jiných státech je k uvedenému tématu zachováván zdrženlivější postoj a v každém z konkrétních případů soudy váží konkrétní okolnosti (zejm. *reasonable belief*) jednání, které v určitých ohledech mohou vést ke změně jeho právní kvalifikace např. z vraždy na neúmyslné zabití (srov. rozhodnutí britského Court of Appeal ve věci Martin v. R.). Nicméně není tomu tak obecně. Je nasnadě, že uvedené diskuze jsou nejčastěji vedeny USA, kdy i vzhledem k existenci práva držet zbraň (viz II. dodatek k Ústavě USA a k tomu srov. rozhodnutí NS USA District of Columbia v. Heller či McDonald v. Chicago) dochází k častému výskytu případů usmrcení jednotlivců z důvodu ochrany majetku, která ovšem nejsou považována za trestná. Z *common law* systému vyvinuvší se doktríny jako „*Castle Law*“ či její pozměněná forma „*Stand Your Ground*“, zjednodušeně řečeno umožňující vlastníkovi nemovitosti se bránit proti násilnému vstupu a útoku útočnicka i užitím smrtící síly, byly totiž v drtivé většině amerických států přejaty do tamních trestněprávních úprav. Zastánci přísnější regulace práva nosit zbraň je pak tato úprava pro častý výskyt omylů při identifikaci domnělého útočnicka označovaná jako „*Shoot The Milkman Law*“.

64. Specifickou oblastí spadající spíše do oblasti mezinárodního práva, která nicméně pro svou všudypřítomnost přesahuje i do vnitrostátního práva, je problematika mezinárodního terorismu, neboť přijatá protiteroristická (bezpečnostní) opatření v mnoha případech mají či potenciálně mohou mít fatální dopady i na životy jednotlivců. Z hlediska práva se tak často dostávají vedle celé řady ostatních základních práv i svobod i do střetu s právem na život. Proto stejně jako v případě výše předestřených zákonem stanovených podmínek omezení ústavního imperativu ochrany lidského života, i v tomto ohledu je primárně věcí zákonodárce, aby přijetí a charakter takových protiteroristických opatření zvážil. Úkolem ústavních/nejvyšších soudů pak je, aby z hlediska ústavnosti přezkoumaly způsob jejich přijetí a jejich obsah (srov. cit. rozhodnutí Spolkového ústavního soudu 1 BvR 357/05 a jeho obdobu v rozhodnutí polského TK K 44/07 ve vztahu k zákonům o bezpečnosti letecké

dopravy a zde zakotvené možnosti sestřelení letadla armádou v případě jeho zneužití jako zbraň pro teroristický útok). A především, aby z hlediska možného zásahu do základních práv a svobod jednotlivců či porušení ústavně garantovaných hodnot zhodnotily proporcionalitu konkrétních dopadů a činností uplatňovaných veřejnou mocí v rámci již přijatých protiteroristických opatření. Za příklad lze uvést cit. rozhodnutí Nejvyššího soudu Izraele, v němž za proporcionální označil taktiku ozbrojených složek v podobě tzv. *targeted killings*. Naopak ESLP ve svých rozhodnutích shledal z hlediska podmínek vymezených v čl. 2 odst. 2 Úmluvy neproporcionálním masivní bombardování civilního obyvatelstva ruskými armádními složkami při konfliktu v Čečensku (srov. sérii rozhodnutí Khashiyev a Akayeva proti Rusku, Isayeva, Yusupova a Bazayeva proti Rusku či Isayeva proti Rusku), anebo automatické nasazení smrtících prostředků a zabití tří teroristů ozbrojenými složkami Velké Británie v rámci protiteroristické akce vůči členům IRA (srov. McCann a další proti Spojenému království).

Související ustanovení Listiny, Ústavy a ústavních zákonů

preambule Listiny; čl. 1 Listiny – svoboda a rovnost v důstojnosti a v právech; čl. 4 Listiny – limity omezování základních práv; čl. 5 – způsobilost mít práva; čl. 7 Listiny – nedotknutelnost osoby; zákaz mučení a špatného zacházení; čl. 10 odst. 1 Listiny – právo na lidskou důstojnost; čl. 10 odst. 2 Listiny – právo na soukromí v širším smyslu; čl. 35 odst. 1 Listiny – právo na životní prostředí; preambule Ústavy; čl. 1 odst. 1 Ústavy.

Související ustanovení mezinárodních smluv

čl. 2, čl. 3, čl. 8 Úmluvy; Protokol č. 6 a č. 13 k Úmluvě; čl. 3 VDLP; čl. 6 MPOPP, Druhý opční protokol k MPOPP (100/2004 Sb. m. s.); čl. 6 odst. 1 a čl. 37 Úmluvy o právech dítěte; čl. 2 Listiny EU; Úmluva o zabránění a trestání zločinu genocidia (32/1955 Sb.); Úmluva na ochranu lidských práv a důstojnosti lidské bytosti v souvislosti s aplikací biologie a medicíny (44/2001 Sb. m. s.).

Související zákony a ostatní právní předpisy

tr. zák.; zákon ČNR č. 66/1986 Sb., o umělém přerušení těhotenství; zákon č. 273/2008 Sb., o Policii ČR; zákon č. 219/1999 Sb., o ozbrojených silách ČR; zákon č. 13/1993 Sb., celní zákon; zákon č. 553/1991 Sb., o obecní policii; zákon č. 289/2005 Sb. o Vojenském zpravodajství; zákon č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu.

Judikatura

Ústavní soud

Nález III. ÚS 459/03 z 20. 8. 2004 (N 117/34 SbNU 223): Odmítají-li rodiče léčbu nezletilého dítěte, jež je v bezprostředním ohrožení života, nepředstavuje vydání předběžného opatření podle § 76a o.s.ř., kterým se dítě svěří do péče příslušného léčebného zařízení, porušení jejich práv zakotvených v čl. 32 odst. 4 či čl. 16 odst. 1 Listiny základních práv a svobod. Vzhledem k nutnosti okamžitého zásahu není zpravidla možno v řízení o vydání takového předběžného opatření řešit případný spor rodičů s léčebným zařízením o vhodnosti té které léčby. Týká-li se věc dítěte ve věku okolo šesti let, není porušením čl. 12 odst. 1 Úmluvy o právech dítěte, pokud toto dítě nebylo v daném řízení soudem vyslechnuto. ... Dle názoru Ústavního soudu je třeba při výkladu tohoto ustanovení brát v úvahu nejen věk dítěte (a jeho rozumovou vyspělost), ale i povahu věci, o níž se jedná, jakož i další okolnosti, jako je např. rodinné zázemí a společenské prostředí, ve kterém dítě vyrůstá. V době rozhodování soudu měl nezletilý 6 let, a tak lze stěží předpokládat, že by plně pochopil složité záležitosti týkající se jeho léčby a dokázal poskytnout dostatečně autonomní, tedy na svých rodičích (alespoň zčásti) nezávislý názor. Za dané situace by bylo vyslechnutí nezletilého pouze formálním úkonem, jenž by beztak nijak rozhodnutí soudu ovlivnit nemohl. Pokud jde o namítané porušení čl. 6 odst. 2 Úmluvy o lidských právech a biomedicině, rovněž v tomto případě se Ústavní soud s názorem stěžovatelů neztotožnil, protože smyslem a účelem uvedeného ustanovení je především zajistit ochranu nezletilých osob, na nichž je prováděn lékařský zákrok, před zneužitím biologie nebo medicíny (viz preambule citované úmluvy). Proto je jeho provedení vázáno na souhlas zákonného zástupce, úřední osoby či jiné osoby nebo orgánu, které jsou k tomu zmocněny zákonem. Nelze je však vykládat tak, že nezbytnou podmínkou je vždy souhlas zákonného zástupce, neboť takový přístup by byl v rozporu nejen s Listinou, Evropskou úmluvou i Úmluvou o právech dítěte, protože by bránil realizovat nezbytnou ochranu práv a zájmů dítěte, ale i se samotnou Úmluvou o lidských právech a biomedicině, jež stanovuje povinnost smluvním státům poskytovat péči bez diskriminace (čl. 1 a čl. 3) a v souladu s příslušnými profesními povinnostmi a standardy (čl. 4). Je třeba si uvědomit, že uvedená úmluva představuje komplementární ochranu základních práv a svobod a jejím prostřednictvím nesmí dojít k omezení práv a svobod z ostatních mezinárodních úmluv vyplývajících (viz preambule).

Nález Pl. ÚS 16/04 z 4. 5. 2005 (N 98/37 SbNU 321; 265/2005 Sb.): ... ustanovení čl. 6 odst. 1 Listiny je nutné vnímat v kontextu celého článku, zejména s odstavcem 2, který zní „Nikdo nesmí být zbaven života“, a s odstavcem 4, který zní „porušením práva podle tohoto článku není, jestliže byl někdo zbaven života v souvislosti s jednáním, které podle zákona není trestné“. Smyslem tohoto ustanovení je ochrana života. Je jím garantováno ústavní právo každé lidské bytosti, že nemůže být svévolně usmrcena. Nelze z něho dovodit, žádné ústavní garance ve vztahu k zákonné úpravě způsobu rozsahu náhrady škody. Ochrana života před svévolným usmrcením není v zákonné rovině ponechána na úpravě odpovědnosti za škodu, ale výlučně na trestně právní odpovědnosti za usmrcení. To odpovídá citovanému článku 6 Listiny, který jinou ochranu lidského života nekonstruuje. I když tedy lze v obecné rovině připustit, že odpovědnost za škodu sehrává významnou roli v prevenci před jednáním vedoucím k usmrcení, nelze z toho dovozovat, že návrhovatelem citovaná první věta čl. 6 Listiny míří i na zákonnou úpravu odpovědnosti za škodu. K takovému výkladu předmětného článku nelze dospět na základě žádné z výkladových metod používaných při aplikaci práva. Lze tedy učinit závěr, že ustanovení § 442 odst. 1 není v rozporu s čl. 6 odst. 1, věta první Listiny, protože jím garantované právo na život nemá žádnou vazbu k zákonné úpravě odpovědnosti za škodu.

Další citovaná judikatura: **usnesení III. ÚS 169/94** z 15. 12. 1994; **nález I. ÚS 752/02** z 15. 4. 2003 (N 54/30 SbNU 65); **usnesení III. ÚS 1972/08** z 11. 9. 2008.

Evropský soud pro lidská práva / Evropská komise pro lidská práva

Rozsudek McCann a další proti Spojenému království z 27. 9. 1995, stížnost č. 18984/91:... Výjimky definované v čl. 2 odst. 2 Úmluvy ukazují, že čl. 2 se sice samozřejmě vztahuje na případy, kdy je zbavení života úmyslné, ale že to není jeho jediným předmětem. Text čl. 2 nahlížený jako celek ukazuje, že odst. 2 především nedefinuje situace, za nichž je dovoleno úmyslné zbavení života, nýbrž popisuje ty, v nichž je možné „použití síly“, jež může vést k neúmyslnému zbavení života. Použití síly musí být „absolutně nezbytné“ pro dosažení jednoho z účelů vyjmenovaných v písm. a), b) a c).... Soud je rozhodnut velmi pečlivě přezkoumávat případy, kdy dojde ke zbavení života, je-li úmyslně použita smrtící síla a brát v úvahu nejen činy příslušníků ozbrojených sil státu, ale rovněž všechny okolnosti případu, zejména přípravu a kontrolu příslušných činů.... Zákon všeobecně zakazující jakékoliv svévolné usmrcení by byl v praxi neúčinný, kdyby neexistovalo řízení umožňující kontrolovat zákonnost použití smrtící síly státními orgány. Povinnost chránit právo na život implikuje tedy (když je příslušníky ozbrojených sil použita síla, jež přivedla smrt člověka) povinnost vést vyšetřování.

Rozsudek Osman proti Spojenému království z 28. 10. 1998, stížnost č. 23452/94:... první věta článku 2 odst. 1 Úmluvy ukládá státům nejen povinnost zdržovat se úmyslného a protiprávního zbavení života, ale také povinnost učinit odpovídající opatření na ochranu života osob, podléhajících jejich jurisdikci. ... Podle soudu, i vzhledem k povaze práva chráněného článkem 2 jakožto fundamentálního práva v systému Úmluvy, postačuje, když stěžovatel prokáže, že státní orgány neučinily vše, co by od nich bylo rozumně možné očekávat, aby se předešlo skutečnému a bezprostřednímu ohrožení života, o němž vědí nebo měly vědět.

Rozsudek Giuliani a Gaggio proti Itálii z 25. 8. 2009, stížnost č. 23458/02: Článek 2 čtený vcelku pokrývá nejen úmyslné zabití, ale také situace, v nichž je povoleno „použití síly“, jež může vyústit v nezamýšlený následek v podobě zbavení života. Při zvažování nezbytnosti je však úmyslnost či záměrnost použití smrtící síly pouze jedním ze zvažovaných faktorů. Jakékoliv použití síly musí být „absolutně nezbytné“ k dosažení jednoho či více účelů vyjmenovaných v písmenech a) až c) odst. 2 čl. 2. Tento pojem značí, že musí být použit přísnější a více přesvědčující test nezbytnosti než ten, který je obvykle používán při posouzení, zda akce státu jsou „nezbytné v demokratické společnosti“ ve smyslu druhých odstavců čl. 8 až 11 Úmluvy. Použitá síla musí být zejména přiměřená povoleným cílům. Soud připomíná, že její použití státními činiteli k jednomu z cílů vyjmenovaných v čl. 2 odst. 2 Úmluvy může být ospravedlněno i tehdy, je-li založeno na upřímné důvěře v předpoklady, které se zdají být pravdivými v rozhodné době, následně se ale ukáží nepravdivými. Jiný přístup by kladl na stát a osoby prosazující jeho právo při výkonu jejich pravomocí nerealistické břímě, snad i ke škodě životů jejich i druhých. ... Povinnosti vyplývající z první věty čl. 2 ... zahrnují primární povinnost státu chránit právo na život vytvořením přiměřeného právního a správního rámce k odrazení od páchání zločinů proti lidem podpořeného donucujícím mechanismem pro prevenci, zamezení a potrestání porušení takových příkazů. Jak vyplývá ze znění čl. 2 odst. 2, užití smrtící síly policejním důstojníkem může být za určitých okolností obhajitelné. Nicméně čl. 2 nezakládá pro stát carte blanche. Neregulované a svévolné akce ze strany represivních složek státu jsou neslučitelné s požadavkem efektivního respektu k základním právům. Z toho vyplývá, že policejní operace musí dostatečně regulovány národním právem a zajištěny adekvátními a efektivními zárukami proti svévoli a zneužití síly.

Další citovaná judikatura: **rozhodnutí EKLP Brüggeman a Scheuten proti Německu** z 19. 5. 1976, stížnost č. 6959/75; **rozhodnutí EKLP X. proti Spojenému království** z 13. 5. 1980, č. 8416/78; **rozhodnutí EKLP H. proti Norsku** z 19. 5. 1992, č. 17004/90; **rozsudek Soering proti Spojenému království** ze 7. 7. 1989; stížnost č. 14038/88; **rozsudek Open Door a Dublin Well Woman proti Irsku** z 29. 10. 1992, stížnost č. 14234/88

a 14235/88; **McCann a další proti Spojenému Království** z 27. 9. 1995, stížnost č. 18984/9; **Andronicou proti Kypru** z 9. 10. 1997, stížnost č. 25052/94; **Kaya proti Turecku** z 19. 2. 1998, stížnost č. 22729/93; **Guerra a další proti Itálii** z 19. 2. 1998, stížnost č. 14967/89; **LCB proti Spojenému království** z 9. 6. 1998, stížnost č. 23413/94; **Ergi proti Turecku** z 28. 7. 1998, stížnost č. 23818/94; **Yaşa proti Turecku** z 2. 9. 1998, stížnost č. 22495/93; **Aytekin proti Turecku** z 23. 9. 1998, stížnost č. 22880/93; **Çakıcı proti Turecku** z 8. 7. 1999, stížnost č. 23657/94; **Tanrikulu proti Turecku** z 8. 7. 1999, stížnost č. 23763/94; **Velikova proti Bulharsku** z 18. 5. 2000, stížnost č. 41488/98; **Salman proti Turecku** z 27. 6. 2000, stížnost č. 21986/93; **Jabari proti Turecku** z 11. 10. 2000, stížnost č. 40035/98; **Streletz, Kessler a Krenz proti Německu** ze dne 22. 3. 2001, stížnost č. 34044/96, 35532/97 a 44801/98; **Keenan proti Spojenému království** z 3. 4. 2001, stížnost č. 27229/95; **McKerr proti Spojenému království** ze 4. 5. 2001, stížnost č. 28883/95; **P. a A. Edwards proti Spojenému království** z 14. 3. 2002, stížnost č. 46477/99; **Pretty proti Spojenému království** z 29. 4. 2002, stížnost č. 2346/02; **Calvelli a Ciglio proti Itálii** z 17. 5. 2002, stížnost č. 32967/96; **McShane proti Spojenému království** z 28. 5. 2002, stížnost č. 43290/98; **Angelova proti Bulharsku** z 13. 6. 2002, stížnost č. 38361/97; **Boso proti Itálii** z 5. 9. 2002, stížnost č. 50490/99; **Aktaş proti Turecku** z 24. 4. 2003, stížnost č. 24351/94; **Menson a ostatní proti Spojenému království** z 6. 5. 2003, stížnost č. 47916/99; **Tahsin Acar proti Turecku** z 8. 4. 2004, stížnost č. 26307/95; **Buldan proti Turecku** z 20. 4. 2004, stížnost č. 28298/95; **Vo proti Francii** z 8. 7. 2004, stížnost č. 53924/00; **Öneryildiz proti Turecku** z 30. 11. 2004, stížnost č. 48939/99; **Makaratzis proti Řecku** z 20. 12. 2004, stížnost č. 50385/99; **Khashiyev a Akayeva proti Rusku** z 24. 2. 2005, stížnost č. 57942/00 a 57945/00; **Isayeva, Yusupova a Bazayeva proti Rusku** z 24. 2. 2005, stížnost č. 57947/00, 57948/00 a 57949/0; **Isayeva proti Rusku** z 24. 2. 2005, stížnost č. 57950/00; **Hugh Jordan proti Spojenému království** ze 4. 5. 2005, stížnost č. 24746/94; **Öcalan proti Turecku** z roku 2005 z 12. 5. 2005, stížnost č. 46221/99; **Bader a Kanbor proti Švédsku** z 8. 11. 2005, stížnost č. 13284/04; **Huohvainen proti Finsku** z 13. 3. 2007, stížnost č. 57389/00; **Tysiac proti Polsku** z 20. 3. 2007, stížnost č. 5410/03; **Evans proti Spojenému království** z 10. 4. 2007, stížnost č. 6339/05; **Ramsahai a ostatní proti Nizozemí** z 15. 5. 2007, stížnost č. 52391/99; **Angelova a Iliev proti Bulharsku** z 26. 7. 2007, stížnost č. 55523/00; **Reavey proti Spojenému království** z 27. 11. 2007, stížnost č. 34640/01; **Nikolova a Velichkova proti Bulharsku** z 20. 12. 2007, stížnost č. 7888/03; **Abdullah Yilmaz proti Turecku** ze 17. 6. 2008, stížnost č. 21899/02; **Isaak proti Turecku** z 24. 6. 2008, stížnost č. 44587/98; **Solomou proti Turecku** z 24. 6. 2008, stížnost č. 36832/97; **Renolde proti Francii** z 16. 10. 2008, stížnost č. 5608/05; **Gagiu proti Rumunsku** z 24. 2. 2009, stížnost č. 63258/00; **Mojsiejew proti Polsku** z 24. 3. 2009, stížnost č. 11818/02; **Giuliani a Gaggio proti Itálii** z 25. 8. 2009, stížnost č. 23458/02 (potvrzen rozhodnutím velkého senátu z 24. 3. 2011); **Kalender proti Turecku** z 15. 12. 2009, stížnost č. 4314/02; **Maiorano a další proti Itálii** z 15. 12. 2009, stížnost č. 28634/06; **Eugenia Lazar proti Rumunsku** z 16. 2. 2010, stížnost č. 32146/05; **Al-Saadoon a Mufdhi proti Spojenému království** z 2. 3. 2010, stížnost č. 61498/08; **A., B. a C. proti Irsku** z 16. 10. 2010, stížnost č. 25579/05.

Výbor OSN pro lidská práva

Stanovisko Suarez de Guerrero proti Kolumbii z 31. 3. 1982, No. R. 11/45.

Ústavní soud SR

Nález PL. ÚS 12/01-297 ze 4. 12. 2007: Protiústavnost zákona o umělém přerušení těhotenství není dána ani tím, že právní režim ochrany plodu je rozdílný v závislosti na prenatalním vývoji a stádiích těhotenství, neboť z ústavního imperativu zakládajícího povinnost zákonodárce chránit lidský život již před narozením neplyne závěr, že právní ochrana plodu vůči matce musela být totožná v každé jednotlivé fázi prenatalního vývoje. ... Průběh těhotenství a vztah mezi plodem a matkou je nejlépe možné charakterizovat jako jednotu v dualitě, kdy v první fázi těhotenství převažuje spíše jednotu matky a plodu, zatímco v pozdějších fázích je víc zdůrazněná dualita matky a plodu.

Spolkový ústavní soud Německa

Rozhodnutí z 30. 6. 1964, **1 BvR 93/64**, BVerfGE 18, 112 (*Auslieferung I*); rozhodnutí z 25. 2. 1975 **1 BvF 1, 2, 3, 4, 5, 6/74**, BVerfGE 39, 1ff., (1975) (*Schwangerschaftsabbruch I.*); rozhodnutí z 16. 10 1977 **1 BvQ 5/77**, BVerfGE 46, 160 (*Schleyer*); rozhodnutí z 29. 10. 1987, **2 BvR 624, 1080, 2029/83**, BVerfGE 77, 170 (*Lagerung chemischer Waffen*); rozhodnutí z 28. 5. 1993 **2 BvF 2/90; 4, 5/92**, BVerfGE 88, 203, (1993) (*Schwangerschaftsabbruch II.*); rozhodnutí z 15. 2. 2006 **1 BvR 357/05**, BVerfGE, 59, 751, (2006) (*Luftsicherheitsgesetz*).

Ústavní tribunál Polska

Rozhodnutí z 28. 5. 1997, **K 26/96**; rozhodnutí z 30. 9. 2008, **K 44/07**.

Ústavní tribunál Španělska

Rozhodnutí z 19. 12. 1996, **SSTC 212/1996**; rozhodnutí z 14. 7. 2010, **Pl. 90/2010**.

Inter-americký soud pro lidská práva

Xákmok Kásek proti Paraguayi z 24. 8. 2010.

Nejvyšší soud USA

Furman v. Georgia z 29. 6. 1972, 408 U.S. 238 (1972); **Roe v. Wade** z 29. 1. 1973, 410 U.S. 113 (1973); **Doe v. Bolton** z 29. 1. 1973, 410 U.S. 179 (1973); **Gregg v. Georgia** z 2. 7. 1976, 428 U.S. 153 (1976); **Ford v. Wainwright** z 26. 6. 1986, 477 U.S. 399 (1986); **Thompson v. Oklahoma** z 29. 6. 1988, 487 U.S. 815 (1988); **Penry v. Lynaugh** z 26. 6. 1989, 492 U.S. 302 (1989); **Stanford v. Kentucky** z 26. 6. 1989, 492 U.S. 361 (1989); **Webster v. Reproductive Health Services** z 3. 7. 1989, 492 U.S. 490 (1989); **Cruzan v. Director, Missouri Department of Health** z 25. 6. 1990, 497 U.S. 261 (1990); **Planned Parenthood of Southeastern Pennsylvania v. Casey** z 29. 6. 1992, 505 U.S. 833 (1992); **Washington v. Glucksberg** z 26. 6. 1997, 521 U.S. 702 (1997); **Vacco v. Quill** z 26. 6. 1997, 521 U.S. 793 (1997); **Domingues v. Nevada**, 526 US 1156 (1998); **Stenberg v. Carhart** z 28. 6. 2000, 530 U.S. 914 (2000); **Penry v. Johnson** ze 4. 6. 2001, 532 U.S. 782 (2001); **Atkins v. Virginia** z 20. 6. 2002, 536 U.S. 304 (2002); **Roper v. Simmons** z 1. 3. 2005, 543 U.S. 551 (2005); **Gonzales v. Oregon** ze 17. 1. 2006, 546 U.S. 243 (2006); **Gonzales v. Carhart** z 18. 4. 2007, 550 U.S. 124 (2007); **Panetti v. Quarterman** z 28. 6. 2007, 551 U.S. 930 (2007); **District of Columbia v. Heller** z 26. 6. 2008, 554 U.S. 570 (2008); **Graham v. Florida** ze 17. 5. 2010, 560 U. S. (2010); **McDonald v. Chicago** z 28. 6. 2010, 561 U.S. (2010).

Nejvyšší soud Kanady

R. v. Morgentaler z 28. 1. 1988 1 S.C.R. 30 (1988); **Tremblay v. Daigle** z 16. 11. 1989, 2 S.C.R. 530 (1989); **Dobson (Litigation Guardian of) v. Dobson** z 9. 7. 1999, 2 S.C.R. 753 (1999); **United States v. Burns** z 15. 2. 2001, 1 S.C.R. 283 (2001); **R. v. Gunning** z 19. 5. 2005, 1 S.C.R. 627(2005).

Nejvyšší soud Izraele

The Public Committee against Torture in Israel v. The Government of Israel z 11. 12. 2005, HCJ 769/02.

Literatura

Allen, M. P. The Constitution at the Threshold of Life and Death: A Suggested Approach to Accommodate an Interest in Life and a Right to Die. *American University Law Review*, Vol. 53 (2004), s. 971 – 1020.

Alleweldt, R. at al. EMRK/GG: Konkordanzkommentar zum europäischen und deutschen. Tübingen: Mohr – Siebeck, 2006.

Bae, S. When the state no longer kills: international human rights norms and abolition of capital punishment. Albany: NYU Press, 2007.

Ball, H. The Supreme Court in the intimate lives of Americans: birth, sex, marriage, childbearing, and death. New York: NYU Press, 2002.

Cook, R. J., Dickens, M. B. Human Rights Dynamics of Abortion Law Reform. *Human Rights Quarterly*. Vol. 25 (2003), s. 1–59.

Dowbiggin, I. R. A merciful end: the euthanasia movement in modern America. New York: Oxford University Press, 2003.

Dworkin, R. *Life's Dominion*. New York: Vintage Books, 1994.

Fenyk, J. Stručné zamyšlení nad trestností usmrcení na žádost a z útrpnosti a v případě tzv. asistované sebevraždy (euthanasie). *Trestní právo* 6/2004, s. 4 – 13.

Foster, Ch. *Choosing Life, Choosing Death: The Tyranny of Autonomy in Medical Ethics and Law*. Oxford/Portland: Hart Publ., 2009.

Galand, D. (ed.). *America's death penalty: between past and present*. New York: NYU Press, 2011.

Hammel, A. *Ending the Death Penalty: The European Experience in Global Perspective*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.

Hood, R., Hoyle, C. *The Death Penalty: A Worldwide Perspective*, 4th ed. Oxford University Press, 2008.

Hůlka, Š. Právo na život v mezinárodním a evropském právu. *Právník* č. 11/2004, s. 1066 – 1091.

INTERIGHTS: *Manual for Lawyers – The Right To Life Under The ECHR (Article 2)*. London: Interights, 2008.

Ishay, M. R. *The History of Human Rights: from Ancient Times to the Globalization Era*. Berkeley: University of California Press, 2004.

Kaplan, M. A "Special Class of Persons": Pregnant Women's Right to Refuse Medical Treatment after *Gonzales v. Carhart*. *University of Pennsylvania Journal of Constitutional Law*, Vol. 13, No. 1 (2011), s. 145 – 206.

- Kommers, D. *The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany*. Durham: Duke University Press, 1997.
- Köck, E. Die strafrechtliche Behandlung „vorgeburtlichen Lebens“. *ÖJZ*. Vol. 59. No. 12 (2011), s. 546 – 552.
- Kühn, Z. *Ochrana lidského plodu v trestním právu*. Praha, 1998.
- Lepsius, O.. Human Dignity and the Downing od Aircraft: The German Federal Constitutional Court Strikes Down a Prominent Anti-terrorism Provision in the New Air-transport Security Act. *German Law Journal*. Vol. 7, No. 9 (2006), s. 761-776.
- Letellier, P. at al. *Ethical eye: Euthanasia – Volume I, ethical and human aspects*. Strasbourg: Council of Europe Publ., 2003.
- Liebman, J. *Slow Dancing with Death: The Supreme Court and Capital Punishment, 1963–2006*. *Columbia Law Review*, Vol. 107., No. 1 (January 2007), s. 1 – 112.
- McMahan, J. *The ethics of killing : problems at the margins of life*. New York: Oxford University Press, 2002.
- Malíř, J. Nový protokol k Evropské úmluvě o ochraně lidských práv a základních svobod – na cestě k absolutnímu odstranění trestu smrti z právních řádů Evropy. *Trestněprávní revue* 8/2003, s. 221 – 225.
- Mangoldt, H. v., Klein, F., Starck, Ch. *GG: Kommentar zum Grundgesetz*. Band 1, 5. Aufl. München: Verlag Franz Vahlen, 2005.
- Matochová, S. *Etika a právo v kontextu lékařské etiky*. Brno: MU, 2009.
- Matthieu, B. *The Right to Life in European Constitutional and International Case-law*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2006.
- Nowak, M. *UN Covenant on Civil and Political Rights. CCPR Commentary, 2nd revised ed.* Kehl/Strasbourg/Arlington: N. P. Engel, 2005.
- Ring, K. A. *Scalia Dissents*. Washington: Regnery Publ., 2004.
- Rowan, J. R. *Conflicts of Rights: Moral Theory and Social Policy Implications*. Colorado: Westview Press, 1999.
- Sarat, A., Martschukat, J. (eds.). *Is the death penalty dying?: European and American perspectives*. New York: Cambridge University Press, 2011.
- Schabas, W. A. *The Abolition of the Death Penalty in International Law*, 3rd ed. Cambridge University Press, 2002.
- Tomuschat, Ch., Lagrange, E., Oeter, S. (eds.). *The Right to Life*. Leiden/Boston: Martinus Nijhoff Publ., 2010.
- Tucker, J. D., Kathryn L., Steele, F. B., *Patient Choice at the End of Life: Getting the Language Right*. *Journal of Legal Medicine*, Vol. 28, No. 3 (2007), s. 305 – 325.
- Wellman, C. *Medical Law and Moral Rights*. Dordrecht: Springer, 2005.
- Wicks, E. *The Right to Life and Conflicting Interests*. Oxford University Press, 2010.
- Yorke, J. Introduction. In. Yorke, J. (ed.). *The Right to Life and the Value of Life: Orientations in Law, Politics and Ethics*. London: Ashgate, 2010.
- Yount, L. *Right to die and euthanasia*. New York: Facts on File, 2007.